

Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
Cilt IX/2 s. 169-204
ARALIK 2005. SIVAS

**MİLLİ MÜCADELENİN VE İLK MECLİSİN MANEVI
MİMARLARINDAN SIVASLI BİR ÂLİM:
MUSTAFA TAKÎ EFENDİ
(D.1873/V.1925)**

Fatih ÇINAR¹

Anahtar kelimeler: Mustafa Takî, Hayatı, Eserleri, Siyasi, İlmî ve Tasavvufî Fikirleri

Özet:

Mustafa Takî, milli mücadelenin ve Anadolu'nun manevi mimarlarından Sivaslı bir din bilginidir. Kendisi, medrese hayatı, ittihat ve terakki cemiyetine üyeliği ve nihayet ilk açılan mecliste milletvekilliği hayatı ile üzerinde durulması gereken bir şahsiyettir. Takî, Sivas'ta yetişmiş bir alim olmasına rağmen, memleketin ve dünyanın her köşesinde bulunan insanların dertlerini tespit ve bu sorunların çözüm yollarını bulma anlamında çabalar gösteren ve ömrünü bu mücadeleye adayan bir vatanseverdir.

Kendisi ile ilgili tarafımızdan yapılan lisans tezi haricinde akademik anlamda bir çalışma yapılmamış olan Mustafa Takî², milli mücadeledeki, siyasi alandaki, ilmî ve manevi sahadaki etkilerini günümüzde hâlâ devam ettiren nadir kimselerdendir. Bu tesirinde şüphesiz ki, iyi yetişmiş bir kimse olması çok etilidir.

"Sivaslı Âlimler Özel Sayısı" olarak yayınlanan dergimizin bu sayısında, Sivaslı bir alim olarak Mustafa Takî efendi çeşitli yönleri ile tanıtılmaya çalışılmıştır.

¹ Şems Camii İmam-Hatibi, Sivas

² Fatih Çınar, *Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî-Doğruyol-Hayatı, Eserleri ve Kişiliği*, AÜİF (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Ankara 2004.

Mustafa Taqî Afandi (D.1925) A scholar from Sivas the moral builder of the First National Assembly and National Combat.

Key Words: Mustafa Taqî, His life, Works, Political, Scientific and sufism opinions

Abstract

Mustafa Taqî, a scholar on religion from Sivas, was of them formed straggle of independence and Anatolia. We must observe his life as a student in high school, a member of "İttihat ve Terakki society" and a depaty. Takî, a patriot, grown up in Sivas tired to help all people in his own country and in world. He spendend all his life on this way.

There is not an academic work about Mustafa Takî expect ours. His effects about struggle of independence, political life, scientifie and sufism can be seen now. Strong intaraction like Takî'es seen only a few times. Grown up wall is one of the couse of intaraction.

In this magazine, we tired to picture Mustafa Takî with his different ways.

Giriş:

Mustafa Takî Efendi, son dönemde Sivas'ta yetişmiş büyük âlimlerden biridir. Takî Efendi, çeşitli yönleri ile bu çalışmamıza konu olmuştur. Çok sıkıntılı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, kendisini çok iyi yetiştirmiş bir *alim*, ittihat ve terakki cemiyetine üyeliği ile aktif siyasetin içerisinde bir *siyasetçi*, kaleme aldığı yazıları ve kitapları ile bir *yazar*, yetiştirdiği büyük talebeleri ile bir *öğretmen*, ilk açılan mecliste *milletvekili*, genelde insanlığın özelde müslümanların dert ve sıkıntılarına getirdiği çözüm önerileri ile bir *mütefekkir*, manevi yönü ile bir *mürşid-i kamil* ...Takî Efendi, Anadolu'da ve dünyanın diğer yerlerinde bulunan müslümanların birlik ve beraberliklerini sağlamak için çok büyük çaba ve gayret sarf eden ileri görüşlü bir alimdir. Onun bu hareketli yaşantısı, çalışmamızda önce hayatının gözler önüne serilmesiyle başlamıştır. Hayatının ardından bizlere fikir dünyası hakkında net bilgiler ulaştıran eserleri tanıtılmış, daha sonra siyasî, ilmî ve tasavvufî alandaki fikirlerine yer verilerek çalışmamız sona erdirilmiştir. Bu sıralamadaki amacımız; onun çok yönlü karakterini gözler önüne sermek, içerisinde bulunduğu şartların daha iyi anlaşılabilmesine zemin hazırlamaktır. Çünkü onun bu çaba ve gayretleri içerisinde yaşadığı dönemin şartları göz önüne alınarak değerlendirildiği takdirde daha iyi anlaşılacaktır. Onun adliye teşkilatından başlayan, öğretmenlik ve milletvekilliği ile devam eden, 52 yaşında iken vefatıyla sonlanan hayatı bu bakış açısıyla farklı bir anlam kazanacaktır.

Mustafa Takî, geleneğine bağlı ama yeniliklere kapalı olmayan; meselelere sadece bir açıdan değil bütün yönleri ile bakmayı becerebilen; içerisinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını çok iyi bilen ve maddi ve manevi ihtiyaçlar için ömür tüketen fedakar bir insandır. O daima, insanların mutluluk ve barış içerisinde olmasını istemiş, bütün teşriki mesaisini de bunun için

harcamıştır. Eserleri, makaleleri, yetiştirdiği kimseler, çok aktif geçen bir milletvekilliği hayatı hep bunun göstergesi niteliğindedir.

Kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra hayatı hakkındaki tetkiklerimize geçebiliriz:

A- HAYATI:

Osmanlı imparatorluğunun çöküş dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarına rastlayan zaman dilimi içerisinde etkili olmayı başarmış şahsiyetlerden birisi de Sivas âlimlerinden Mustafa Takî efendidir. Mustafa Takî³ Efendi H.1289/1873 yılında Sivas'ta dünyaya gelmiştir.⁴ Babası Mehmet Selim Efendi, annesi Sâniye hanımdır. Sivas'ın Çavuş Oğlan mahallesinde ikamet etmiştir. Takî efendi babasına nispet edilerek "Selim Efendi Zâde" olarak tanınmış ve bu sıfatını kitaplarında⁵ ve bazı makalelerinin sonunda⁶ kendisi için kullanmıştır.

Takî Efendi ilk ve orta öğrenimini Sivas İptidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamlamıştır. 19 Ekim 1887'de Sorgu Hâkim Yardımcılığı ile memuriyet hayatına başladı. 1 Kasım 1891'de Hafik ilçesi Sorgu Hâkim Yardımcısı oldu. 17 Nisan 1894- 29 Haziran 1913 tarihleri arası Sivas adliyesinde Zabıt Kâtibi, Başkâtip ve Mahkeme üyesi olarak görev yaptı.⁷ 13 Kasım 1914'te Sivas Sultanisi Arapça öğretmenliğine atanmasıyla Adliye teşkilatından ayrıldı.⁸ Öğretmenlik görevini milletvekili olarak Ankara'ya gidişine (22 Nisan 1920) kadar sürdürdü.⁹

Takî Efendinin medrese mezunu, yüksek tahsile sahip bir şahsiyet olduğu meclis kayıtlarında geçmesine rağmen¹⁰ hangi medreseden mezun olduğu ve hocalarının isimleri konusunda elimizde net bilgiler mevcut değildir. Ancak zikredilen belgede medresede Tefsir-Fıkıh hocalığı yaptığı, İlm-i Kelâm ve Ferâiz konularında uzman olduğu, Türkçe, Arapça ve Farsça

³ Meclis ve Milli Eğitim arşivlerinde ismi "Mustafa Takî" olarak geçmekte iken nüfus kaydında sadece "Mustafa" ismi vardır. Bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)* Ankara 1995, TBMM Vakfı Yayınları, c.III, s.890.

⁴ *TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Kısa Olumluluğu* ismiyle faydaladığımız arşiv belgesi No:1590; Hacı Hasan Akyol, "İslam ve Ahlâk", Yayla Matbaacılık, İstanbul 1981; s.7; Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadelede Din Adamları", DİBY, Ankara 1995, I, s.70.

⁵ Örneğin "Kırk Hadis" isimli eserini burada zikredebiliriz. Bu esrinde eserin yazarı olarak "Sivas Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Efradından Selim Efendi zâde Mustafa Takî" ismi zikredilmiştir. Bkz. Mustafa Takî, "Kırk Hadis", s.1.

⁶ Örneğin Sırât-ı Müstekim dergisinde yayınlanan bütün yazılarının altında "Sivas'tan Selim Efendi Zâde Mustafa Takî" şeklinde imzası vardır. Bkz. Mustafa Takî, *Rusya'da İslâm'a Baskı Yapmaya Gerek Duyanlar*, Sırât-ı Müstekim, c.6, sayı:156, yıl:1327(M. 1909), s.412-413; *İslam'da Cihat*, Sırât-ı Müstekim, c.6, sayı: 145, yıl:1327, s.236-237.

⁷ Resul Kesenceli, *Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri*, Somuncu Baba, Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Kasım-Aralık 2000, Yıl:7, Sayı:29, s.14.

⁸ İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı: Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.90; Kesenceli, *Mütefekkir Olarak Mustafa Takî'de Mebus Olmanın Nitelikleri*, s.14.

⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.889; Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, II, s.84.

¹⁰ *TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Kısa Olumluluğu* ismiyle faydaladığımız arşiv belgesi no:1590.

dillerini bildiği zikredilmektedir.¹¹ Takî Efendinin “Ermenice”ye de hâkim bir kimse olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü kendisinin “Sırât-ı Müstekîm” dergisinde¹² da kaleme aldığı bir yazısında “Azâd-ı İmâret” isimli Ermenice yayınlanan gazeteye cevap vermiş olması kendisinin Ermenice’yi bildiğini veya en azından Ermenice’ye hâkim bir kimse olduğunu gösterir.

Takî Efendi bu ilmi birikimini içerisinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartların gerektirdiği şekilde, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için mükemmel denebilecek şekilde kullanmıştır. Şöyle ki, ortaya koyduğu eserleri ile “Kurtuluş Savaşı” vermekte olan bir milletin milli ve manevi duygularını harekete geçirecek nasıl bir ilmi ve edebi kimliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.¹³

Takî Efendinin eserlerinden kendisinin “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne üye bir şahsiyet olduğunu anlıyoruz.¹⁴ İttihat ve Terakki hareketini ve meşrutiyeti bir meşveret sistemi ve sorunları çözmeye yeni bir anlayış olarak değerlendirdiğini ve bu anlayış ile memleket meselelerinin çözüme kavuşturulabileceğini düşündüğünü görmekteyiz.¹⁵ Bu konu ile ilgili fikirlerine ağırlıklı olarak “siyasi görüşleri” bölümünde değineceğimiz için burada bu kadar bilgi ile yetinmek istiyoruz.

Maddî ve manevî güç ile, vatan savunması ve dinin muhafaza edileceğine inanan mütefekkirimizin bu kadar aktif bir hayat geçirmesine karşılık çok büyük öneme haiz “Sivas Kongresi”ne katılıp katılmadığı tespit edilememiştir. Kongre tutanaklarında ismi geçmemektedir.¹⁶ Halbuki Takî Efendinin kongreden habersiz veya bu kongreye ilgisiz kalmış olması düşünülemez. Öğretmenlik yaptığı bir döneme kongrenin rastlaması ve bu resmi görevinden dolayı bu kongreye katılmamış olması muhtemeldir.

Takî Efendi öğretmenlik görevini vatan, millet ve dini uğrunda resmi anlamda mücadeleye başlayacağı milletvekillik süreci başlayıncaya kadar devam ettirmiştir. 47 yaşında Sivas milletvekili olarak ilk açılan meclise girmiş¹⁷, aktif bir milletvekilliği dönemi geçirmiştir. Milletvekilliği döneminde Şer’iye, Evkaf, Adalet, İrşad, Anayasa, Dilekçe, Milli Eğitim komisyonlarında ve Memurîn Muhâkemâtı Tetkik kurulunda görev üstlenmiştir. III. Toplantı yılında bir süre “Dilekçe Komisyon Başkanlığı”nı devam ettirmiştir.¹⁸

¹¹ TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî’nin Kısa Olumluluğu” ismiyle faydaladığımız arşiv belgesi no:1590.

¹² M. Takî, “İslâmiyette Cihât”, Sırât-ı Müstekîm, c.7, sayı:172, yıl:1327, s.244–246

¹³ Örneğin “Kırk Hadis” isimli eserinde ağırlıklı olarak siyasi konuları gündeme getirmiş ve içerisinde yaşadığı toplumun milli ve manevi duygularına hitap etmeyi amaçlamıştır. Takî, *Kırk Hadis Yahut İlmihal Siyasi ve İçtimâî*, Mithat Paşa Sanayi Mektebi Matbaası, 1922.

¹⁴ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, Kapak Sayfası.

¹⁵ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.11.

¹⁶ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1999, s.1-101.

¹⁷ Ali Sarıkoyuncu, *age*, I, s.70; Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu’da Hâlidilik*, Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz, s.195; Ali Sarıkoyuncu, *İlk Meclisin Din Adamı Milletvekilleri*, Diyanet Dergisi, Yıl:1993, Ankara, Sayı:28, s.28.

¹⁸ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.889. “www.kimkimdir.gen.tr.” adresinden Takî’nin meclis konuşmalarına ulaşmak mümkündür.

Takî Efendi milletvekilliğinin ardından tekrar görev isteminde bulunmuş 10 Kasım 1923'te Sivas İmam-Hatip Okulu Hadis ve Arapça öğretmenliğine atanmıştır.¹⁹ Bu görevini devam ettirdiği sırada Gürün ziyaretinde bulunurken 1 Ağustos 1925 tarihinde vefat etmiş cenazesi Sivas'a getirilerek Abdülvabbah Gazi-halk arasında Yukarı Tekke olarak bilinen- şehir mezarlığına defnedilmiştir.²⁰

Takî efendi maddi yönünün yanı sıra manevi yönü ile de, hem kendi iç dünyasını hem de kendisinden istifade etmek isteyen kimseleri olumlu yönlerde geliştirmeye gayret etmiştir. O, manevi eğitimi için tasavvufi yola intisap etmiş, tasavvuf ile günlük hayatı aktif bir şekilde yaşamayı tercih etmiştir. Tasavvufi eğitimi için son dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Tokat mebusu olarak da görev yapan Tokatlı Mustafa Haki Efendiye(ö.1917)²¹ intisap etmiş, çok kısa bir sürede icazet alarak manevi eğitimini tamamlamıştır. Mustafa Haki efendi "Melek Hafız" lakabı ile şöhret bulmuş, Tokat Ali Paşa Camii ve İstanbul Fatih Camii imam-hatipliği görevlerinde bulunmuş, irşat faaliyetlerini Tokat'ta açtığı tekkesinde yürüten Nakşibendi şeyhlerinden bir isimdir.²² Kendisi 1908 yılında "Tokat Mebusu" sıfatı ile seçilerek İstanbul'a gitmiş, vefatına kadar burada yaşamış, vefatı üzerine Fatih Camii haziresine defnedilmiştir.²³

Mustafa Hâkî'nin²⁴ vefatından sonra ihvanı zuhûrat yoluyla²⁵ Mustafa Takî efendiye intisap etmişler ve vefat tarihi olan 1925 yılına kadar bu istifadelerini devam ettirmişlerdir. Mustafa Takî Efendi İhramcızade'nin sohbetlerinden tespit edilebildiği kadarıyla üç kişiye halifelik vermiştir.²⁶

¹⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.890; Burada şu noktanın altını çizmemiz gerekmektedir ki; zikredilen tarihte imam-hatip okullarının açılmamış olduğu göz önüne alınırsa burada "Sivas Sultani" mektebinin isminin yanlışlıkla "Sivas İmam-hatip okulu" olarak kayıtlara geçtiği düşünülmelidir. Yoksa açılmamış bir okulda görev yapması ve bunun resmi kayıtlara geçmesi başka türlü izah edilemez.

²⁰ Mithat Doğruyol, *Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi*, Revak Dergisi, Aralık 1995, Sivas, s.82; Lütfi Alıcı, *İhrâmıcızâde İsmâil Hakkı Toprak Efendi*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.19; Palakoğlu, *Hulusi Efendi*, s.90.

²¹ Hasan Akyol, *İslam ve Ahlâk*, s.7.

²² İsmail Hakkı Altuntaş, *Nakşibendi Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak Efendinin Hayatı, Eserleri Ve Fikirleri*, AÜİF, Ankara 1992, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), s.16-18.

²³ Ali Şahin Canozan *İhrâmıcızâde'nin Vakfa Hizmetleri*, Revak, Sivas 1991, s.84.

²⁴ Mustafa Hâkî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.; Mehmet Fatsa, *Tasavvufta Mekki Kolu*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2000, s.117-118; Memiş, *"Halidîk"*, s.195; Recep Armut, *Mustafa Hâkî Hayatı Ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 2005, AÜİF (Yayınlanmamış Lisans Tezi).

²⁵ Mithat Doğruyol, *Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi*, s.82.

²⁶ Selçuk Eraydın, *İsmâil Hakkı Toprak, Sempozyum Tebliğleri*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Yıl:3, Sayı:11, Aralık 996, s.24; Memiş, *Halidîk*, s.195.

Bunlar İhramcızde İsmail Hakkı Toprak²⁷, Mustafa Haki'nin oğlu Bahaeddin Efendi ve Mustafa Takî'nin damadı olan Cizözlü Yusuf efendidir.²⁸

Takî efendinin vefatından sonra irşat makamına İhramcızade İsmail Hakkı Toprak (ö.1969) oturmuş, Sivas ve çevresinde bir çok camii, yol, çeşme vs. hizmetlerin tesisinde önemli roller üstlenmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla Sivas ve civarında 54 eser onun çaba ve gayreti ile tamamlanmıştır. İhramcızade İsmail Hakkı Toprak 2 Ağustos 1969 tarihinde vefat etmiş ve kalabalık bir cemaat ile Sivas Ulu Camii'nin bahçesinde defnedilmiştir.²⁹

Takî efendinin manevi yönünü de zikrettikten sonra ulaşabildiğimiz eserlerini kısaca tanıtmamız yerinde olacaktır:

B- ESERLERİ:

1-"Târîh-i Nûr-i Muhammedî":

Mustafa Takî efendinin en meşhur eseridir. Kendisi bir makalesinde bu eserin yirmi kısımdan oluştuğunu, İslam dininin yayılış şekillerinden, tarihi olaylardan ve şahitlerin dilinden anlattığını ifade etmiştir.³⁰ Fakat günümüze bu bölümlerin birinci, dördüncü, sekizinci, on yedinci ve on sekizinci bölümleri ulaşabilmiştir. Bu bölümlerden on yedincisini oluşturan "İsra ve Miraç" bölümü İbrahim Argut tarafından sadeleştirilmiştir.³¹ Bu bölüm Hacı Hasan Akyol tarafından Şems-i Sivasî yurduna bağışlanan kitaplar arasında 388 numaraya kayıtlıdır.³²

Birinci cüzünün içerisinde hangi cüzlerde hangi konuların işlendiğini bizzat kendisi belirtmektedir. Şöyle ki;

Birinci Cüz:

Nûr-i Muhammedînin hilkatinden tîneti Adem'in ta'likine kadar:

Nûr-i Muhammedînin halkı(yaratılışı)- saâdet ve tesbihât- hakîkat-ı Muhammediye'nin ortaya çıkışı(izhârı), hicâbât, makâmât, tevfiât, cevher-i Nûr-i Muhammedî, ervâh-ı enbiyâ, hakâyık-ı eşyâ, tevzifât-ı hakîkat-ı Muhammediye, risâlet-i tavsîf, Nûr-i Muhammedî'nin envâr-ı enbiyâyı ihtâsı, derecât-ı halk ve tekvîn-i arş, kürsî ve levh-i mahfûz ve ümmü'l kitap –İsmi

²⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz., Lütfi Alıcı, *İhrâmîzâde İsmâil Hakkı Toprak Efendi*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001; M. Kazım Toprak, *Kitab-ı Gül, İhramcızade İsmail Hakkı Toprak*, Sivas 2002; İsmail Hakkı Altuntaş, *Nakşibendî Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak Efendinin Hayatı, Eserleri Ve Fikirleri*, AÜİF, Ankara 1992, (Yayınlanmamış Lisans Tezi).

²⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz., Fatih Çınar, *Maneviyat Öncüsü: Şeyh Hacı Hafız Bedreddin Doğruyol*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2005, s.47-50.

²⁹ Hacı Bekir Kızıltoprak, *Mektup*, 1999, Antalya(Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Arşivi, Darendede, s.5.

³⁰ Mustafa Takî, *Sabikin-i İslâm ve Keyfiyet-i İntişarı Din*, Sebilü'r-Reşat, c.20, Sayı:510, Yıl:1338(1920), s.185.

³¹ Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî, *Tarih-i Nûr-ı Muhammedî*, İsra ve Miraç, Sad: İbrahim Argut, Sivas 2003, 1-67.

³² Hacı Hasan efendinin bağışladığı kitapların listesi ve Mustafa Takî'nin eserleri için bkz., Fatih Çınar, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2005, s.69-93.

Muhammedî- “Elestü Bi-Rabbiküm” hitâbı ve rûh-u Muhammediyenin “sebeka” cevabı gibi konuları kapsamaktadır.³³

İkinci Cüz:

Halkı Âdem- tînet-i pâk ve nûr-u tabinânı Ahmediyenin tealluku- Nefaha (üfleme) ruh- cesed-i Adem’de nûr-i Muhammediyenin etvâr-ı muhtelifi de zuhurât-ı ve’l meani- Âdem’in ismi Muhammedî’yi arş ve cinân vesaire de mektup ve menkûş görmesi, Âdem ve ulûm-u esmâ ve eşya- secde-i melâike- Havvâ’nın halkı ve Adem’e tezevvücü- şecere-i memnâa- Akl-ı memnâa ve hikmet- hubût-u Âdem ve Havvâ.

Üçüncü Cüz:

Hubût-u Âdem’den velâdet-i İbrâhîm’e kadar (Aleyhimüsselâm):

Fırâk, gurbet ve istiyâş- ismi Muhammedî ile husûl-u istinâs- tevessül, gufran- nûr-u Muhammedînin Cenâb-ı Adem’e tecelliyât ve zuhurât-ı muhtelifesi- ziyâret-i Adem’in zuhrundan zuhûru- (elestü birabbiküm) hitâbı ve cevâbı- ahd ve misak- nûr-u Muhammedînin havaya intikali ve sadrında limanı(parlaması)- Muhammed (a.s)’in mahbûbiyetine dâir Adem (a.s)’a hitâbât-ı ilâhiye- nûr-i Muhammedînin Şit’e intikâli- nûr-u Muhammedînin Şit (a.s)’dan inişi, kînân, mehlabil, bâr-ı(taşımak) vâsıtalarıyla İdrîs (a.s)’a intikâli ve her birindeki teleulu-u lim’ati (ışıltili parıldama ile)- İdrîs (a.s)’dan Nûh(a.s)’a intikali ve her birinde teşîşâtı- sefine-i Nûh’un nâm-ı Muhammedî ile ekmel-i nûr-u Muhammedînin Nûh(a.s)’dan Hûd (a.s)’a ve ondan Sâlih, Kalî’, Sârih, uzgu nahur, tarih ve vasıtalarıyla İbrâhîm(a.s) ‘a intikâli ve her birinin nâsiyesinde temmucu (dalgalanması).

Dördüncü Cüz:

Halîlullâh, zebîhullâh dîn-i Adnân’a kadar:

Hz. İbrâhîm’in Nemrût’un men ve tazyikine rağmen doğması, büyümesi, esnama taarruzatı, ateşe atılması, ateşin gülistan olması, Nemrût’un kızının imanı, İbrâhîm’in sevgili oğlu İsmâîl’i zebh etmeye, İsmâîl’in zebh olunmaya, men indallâhi memuriyetleri- her ikisinin de tamâm-ı itaatleri, zebhebi’l-fil mübâşiretleri- feda inzaliyle bu memuriyetinden oğlu İsmâîl’in vâlidesi ile vâdi-i tenhaya bırakılmaları- mae ve zemzem’in zuhûru- giderek tevellüdi- bu hâdisenin cümlesinde nûr-i Muhammedînin teyidâtı- şeref-i Muhammedînin İbrâhîm, İsmâîl aleyhimüsselamdan müteaddit vasıtalarla bildirilmesini salavat-ı şerife de İbrahim ve âlinin zikrindeki hikmet- binâ-i beyt-i Ka’be- bu esnada dahi fezâil-i Muhammediye- İbrâhîm ve İsmâîl’in nûr-u Muhammedînin hıfzı hakkındaki vasiyetleri- nûr-i Muhammedî şerifine kadar yedinden zuhûr eden kerâmet ve fezâil- Yakub’un aşkı, Yusuf’un haseni hûp nûr-u Muhammedîye’ den- nûr-i Muhammedînin İbrâhîm, İsmâîl, Adnân’a intikali hakkında rivayet ve müşarun ileyhimden her birinde teşîş’at-teyidat vs.

³³ Resûl Kesenceli, *Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi’de Mebus Olmanın Nitelikleri*, s.16; Altuntaş, *Nakşibendi Şeyhi İsmâîl Hakkı Toprak*, s.41.

Beşinci Cüz:

Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır:

Birinci Kısım: Kütüb-i sâbika-i mukaddese de mevcûdiyeti sâbit fakat bugün ki kitaplarda gayr-i mevcut olan beşâir-i Muhammediye: (171-278)

Suhuf-u Adem (a.s)'da ki beşâir-i Muhammediye- Şit, İdrîs ve İbrâhîm (aleyhimüsselâm) suhufların da ki beşerât-ı Muhammediye- esmâ-yı Muhammediye- İbrâhîm, Yakup, Yusuf ve Şuayb aleyhimüsselâma vahiy olunan medâyh-i Muhammediye- elvah-ı şerife-i Musa'daki medâyh-i ümmet-i Muhammediye- Hz. Muhammed ve ümmeti haklarında Musa (a.s) ile mükâlemât-ı ilâhiye-Hızır'ın yıktığı duvar (La ilahe illallah Muhammedü'r-resulullah) levha-i kadimesi- Tevrat'taki esmâ ve nuut-u Ahmediye- Tevrat'ta ümmet-i Ahmediye'nin tahâret, ibâdât ve faziletleri- zuhûr-ı Muhammediyi ihbâr- veled-i İsmâil'den zuhûrunu ihbâr- kütüb-ü mukaddese-i gayr-i muayyenedeki nuut-u Ahmediye- Zebur-ı Şerif, Davud(a.s), cezbe-i aşk-ı Muhammedi- Zebur'daki esmâ ve nuut-u Muhammediye- Süleymân (a.s) ve mevlit ve hicretgâhü Ahmedî- Hâtimi Süleyman- İsâ (a.s) ve kelimât-i tebşiriyesi- İncil'i Şerifteki esmâ ve nuut-u Ahmediye.

İkinci Kısım Beşâir: (278-361)

Kütüb-ü Mukaddes-i hâdirada halen mevcut olan beşâir-i Muhammediye- sefer-i istisnadaki beşâir-i mevcûde- Â'mâl-i Resûl'deki beşâir- Matta İncilindeki beşâir- (Melekûtü's-semâvât)- Yuhanna İncilindeki beşâir-i Muhammediye- Ahmed hakkında izahat- sefer-i tekvindeki beşâir-i Muhammediye- Zebur-ı şerifteki beşâir- Luka İncilindeki beşâir- kitâb-ı müşâhedâtta ki beşâir- Berneya incilindeki beşâir- Markos İncil'deki beşâir-hâteme-i beyânât.

Altıncı Cüz:

Adnan'dan vilâdet-i bahr-i Saâdeti Muhammediye' ye kadar:

Nûr-i Muhammedînin Adnan'a lem'ası(parlaması)- Adnan'ın kerâmeti ve fezâili- Melek teb'i ve biat-ı İslam arızası- Hicretgâh-ı Ahmediye'nin keşfi- iskân-ı İlyâs, Huzeym'e, Kenan'a, Ka'b- Mürra- Kilâb-Kusay ve Haşîm'de parlaması ve her birinin fezâili ve kudûm-u Muhammedî takarribine dâir tebşirleri, âlemler, rüyâlar ve ta'birleri- Abdülmuttalip nurları, kerâmetleri ve fezâili, rüyaları ve ta'birleri- Sa'd b. Zeyd ve zuhûru Ahmedîyi tebşîr ve iman- Leyle-i velâdetlerindeki olaylar- Nûr-i Muhammedînin parlaması ve kerâmetleri- Suikastler ve kurtuluş, doğum gecesi zuhûratlar ve müjdeler.

Yedinci Cüz: (448-460)

Vâkiâ-yı Fil

Yemen Vâlisi Ebrehe' nin Kâbe'yi yıkmak kastıyla ordu göndermesi, fillerin Mekke üzerine yürümekten imtinâ-ı. Ebâbîl kuşlarının taşçağızları yağdırmaları- ordu efradının helâki- ecsâd-ı sel götürmesi.

Sekizinci Cüz: (461-570)

Kable'l-Viladeti's-Seniyye Hz. Âmine vesâire nin musâdîf oldukları beşârât, envâr, ihbârât, esvât-ı gaybiyye vesâire esnâyı velâdet-i seniyyedeki havârik ve Âyât-ı esnâmın sükutları mülûk etrafındaki tesirât- inkılâb-ı azîmeye dalâlet edecek ahvâl ve hâdisât, te'vilât, ta'bîrât.

Dokuzuncu Cüz: (571- 639)

İrda-i(emzirilme) Ahmedî- Halîme

Sevbe- Halîme'nin rüyalarla ve ihbârât ve alâmât ile istibşârâtı- Halîme'nin kucağına aldığı nûru tenevvür ve tezvîki- ikâmetgâhına götürürken zuhârât ve tenvîrât- ikâmetinde husûl-u berekât- nevzad- risâlenin (a) yürümesi, tekellümü, tahâreti, tesettürü- şakk-ı sadır- Halîme tarafından üzümlere iâde ve teslimi.

Onuncu Cüz:

Sabâvât-ı kemâlât-ı menkebât-ı Ahmedî.

Hazine-i Nebeviyy-i Ümmü Eymen ve hizmetleri-Ulemânın tebşîrâtı- melâikenin hıfzı, Hz. Âmine'nin vefâtı- Âmine'nin kaside-i mü'minânesi. Vefât-ı Abdülmüttalib, Vesâyât-ı Ebû Tâlib, husûlu berakât- şakk-ı sadır- İsrâfil (a.s) ve telkinâtı, Şam seferi, Râhipler, Bahîra seyahatlerini gölgelikle etmesi, ihcâr(taşlar) ve eşcârın(ağaçların) selâmları- sahâbenin gölgelik etmesi.

On birinci Cüz:

Kable'l-Nübüvve hal ve kemâli Ahmedî.

Yemen seferi harikalar ve kerâmetler- Hz. Sıddîk'ın rüyası ve tâbiri- Hak dini arayan üç âlim- Şam seferi ve hayr ve bereketleri, kerâmât, beyânât-ı ruhban ve ulemâ- Hz. Hatîce ile izdivâci nebevi ve ticâret ve saâdetleri- Zeynep, Rukiye ve Ümmü Gülsüm'ün doğumu-hılfu'l-fudul meclisi-velâdet-i Hz. Ali- bir levha-i mübeşşere- Kâbe'nin tamiri ve Hacer-i Esved taşının yerine konulması Kays bin Saide'nin meşhur hutbesi- tebşîrât-ı hatifiye- Hz. Sıddîk'ın istişârâtı.³⁴

On yedinci Cüz:

Hz. Muhammed(s)'in yaşadığı "İsrâ ve Miraç" hakkında çok geniş bilgiler bulunan bölümüdür.³⁵

On sekizinci Cüz:

Fatimetü'z-Zehra validemiz hakkındadır.³⁶

³⁴ Mustafa Takî, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî, Birinci Cildin Birinci Cüzü*, Sivas, 1339-1341, Sivas Matbaası, s.2-9.

³⁵ Resûl Kesenceli, *Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri*, s.17; Altuntaş, *Nakşibendi Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak*, s.42; Sivas Mebusu Hacı Mustafa Takî, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî, İsrâ ve Miraç*, Sad: İbrahim Argut, Sivas 2003, 1-67.

2- “Kırk Hadis”:

Bu eserin bir nüshası Sivas belediyesi Kemal b. Hümmam Kütüphanesi'nde Hacı Hasan Akyol tarafından vakfedilen kitaplar arasında yer almaktadır. Hacı Hasan Akyol' un istinsah ettiği bu nüsha, Tarih-i Nur-ı Muhammediye' nin “Fatimatü'z-Zehra” adlı son cüzünü de ihtiva etmektedir. Bu eser R.1327/1922 tarihinde “Mithat Paşa Sanayi Mektebi Matbaasında” basılmıştır.³⁷ Eserin yazılış sebebini “Son Hadis-i Şerif” başlığı altında sunmuş olduğu hadisten anlayabiliriz. Bu müjdeye göre peygamberimizin hadislerinden kırk tanesinin öğrenilip ümmete aktarılması neticesinde şefaate nail olunacağı bildirilmiştir.³⁸

Ayrıca ismi “Kırk Hadis” olmasına rağmen eserin ilk bölümünde “61” Hadis bulunmakta³⁹ ve ikinci bölümü⁴⁰ diyebileceğimiz kısımda kitabı istinsah eden H. Hasan Akyol tarafından ihvanından bazı kimselerin hadis talebi üzerine “70” Hadis daha kaleme alınmıştır.⁴¹

Bu hadisler konu sıralamasına göre değil çeşitli konular hakkında bir araya getirilmiş hadislerdir. Fakat hadisler tamamen birbirinden bağımsız konulara özgü değil, birbirini tamamlayan konular tarzında kaleme alınmıştır.

Eserde yer alan ilk hadis şudur: “Benden sonra birtakım padişahlar, halifeler olur ki; söylerler sözleri hiç reddolunmaz. Onlar cehennem ateşinde yuvarlanırlar, maymunların yuvarlandıkları gibi...”⁴²

Genelde önce hadisın metni ve hemen akabinde şerhi yer almaktadır. Kitaptaki kırkinci hadis şöyledir: “Allâh-ü Teâlâ kulunu fazla malından sorguya çektiği gibi, fazla ilminden de kişiyi sorguya çeker...”⁴³

En son hadis ise şöyledir: “Bir kimse benim sünnetimden kırk hadis ezberleyip ümmetime nakil ve tebliğ ederse ben o kimseyi kıyamet gününde şefaatiime dâhil ederim.”⁴⁴

Elimizdeki matbu eser, yetmiş dokuz sayfadır ve sonunda hadis-i şerif'lerin nereden alındığı, kimin rivayet ettiği ve hadislerin alındığı “Câmiu's-Sağîr” isimli kitaptaki numaralarının ne olduğuna dair bir cetvel eklenmiştir.⁴⁵

³⁶ İsmâil Hakkı Altuntaş, *Nakşibendî Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak*, s.42, Resûl Kesenceli, *Mustafa Takî Efendinin Bir Eseri, Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Es-Seyyid Osman Hulusi efendi Vakfı, Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Ocak-Şubat 2001, Yıl:7, Sayı:30, Darendede, s.16-18; Alıcı, İsmâil Hakkı Toprak Efendi, s.19.

³⁷ İsmâil Hakkı Altuntaş, *Nakşibendî Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak*, s.20,42; Memiş, *Halîdilik*, s.196; Alıcı, *İhramcızade İsmail Hakkı Toprak*, s.19.

³⁸ Bkz., Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.35.

³⁹ Mustafa Takî, *Kırk Hadis* s.35.

⁴⁰ Bu ikinci bölüm diye adlandırdığımız kısım, matbu kısımda mevcut olmayıp, H. Hasan Akyol tarafından istinsah edilen el yazması eserde bulunmaktadır. Eserin matbu baskısında bu kısmın olmaması bu kısmın H. Hasan Akyol tarafından kaleme alındığını göstermektedir. El yazması olan eserdeki bu bölümü de esere dahil edilip tanıtmayı uygun gördük. Geniş bilgi için bkz., Fatih Çınar, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, Sivas 2005, Dilek Ofset Matbaacılık, s.57-64.

⁴¹ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.49.

⁴² Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.4.

⁴³ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.56.

⁴⁴ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.78.

Elimizde bulunan yazma nüshası ise elli bir sayfa, sonunda bulunan Tarih-i Nûr-i Muhammedi” isimli eserinin 18.cüzü olan Fatımatü’z-Zehra bölümü yer almakta ve dokuz sayfa kadardır.

Eserin, ön kapağından ki kayıttan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Mektepleri’nin kütüphanesine ait olduğunu, Mustafa Takî Efendinin de Sivas Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne müntesip birisi olduğunu görmekteyiz.⁴⁶

“Kırk Hadis” isimli bu eser Hacı Hasan Efendinin Şemsi Sivasi yurduna bağışladığı kitapları içersinde “B1”e kayıtlıdır ve orijinal nüshası Milli Kütüphane’de 297.336 numaraya kayıtlı olarak bulunmaktadır.⁴⁷

Bu eserle ilgili bir değerlendirme yapan Abdükâdir Karahan şunları söylemektedir:

“Belirlediği hedefe uygun, ortanın üstünde bir değere sahiptir. Türünün dikkate şayan bir ürünü olarak nazara alınmak ve mütalaa edilmek konumundadır.”⁴⁸

3- “Mevlîd-i Şerîf”:

Bu eseri Mustafa Takî Efendi nesir olarak kaleme almış, kendisinden sonra irşat makamına oturan İhrâmcızade İsmâil Hakkı Toprak (ö.1969) tarafından bu eser manzum hale getirilmiştir. Eserin mesnevi nazım şeklinde Türkçe olarak yazılan kısmı 175 beyittir. Eser 8 beyitlik Muhammed redifli Türkçe bir kaside ve Arapça 8 beyitlik bir naat ile birlikte toplam 191 beyitten oluşmaktadır.⁴⁹ İhrâmcızâde, Takî Efendi’nin eseri mensur halde kaleme aldığı, kendisinin manzum hale çevirdiğini bakınız nasıl dile getiriyor:

“Üstâdım Takî aleyhi’r -rahme

Yazmıştı mensur etmişti tuhfe

Geldi dile ben eyledim cüret

Aldı beni çok hüzün ile haclet”⁵⁰

4- “Ağaç Dikmenin Fazileti”:

Mustafa Takî Efendi’nin, bu isimle oldukça hacimli kitabının olduğu belirtilmektedir. Ama kendisine ulaşmamız mümkün olmamıştır.⁵¹

⁴⁵ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.80-84.

⁴⁶ Fatih Çınar, *Mustafa Takî Efendi ve Kırk Hadis İsimli Eseri*, Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Eylül-Ekim 2004, Yıl:11, Sayı:52, s.44-45.

⁴⁷ Fatih Çınar, *Hacı Hasan*, s.88-89.

⁴⁸ Abdülkâdir Karahan, *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, Ankara 1991, DİBY, s.341.

⁴⁹ Bu eser hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Çınar, *Mustafa Takî*, s.68-87; Alıcı, *İhrâmcızâde*, s. 26-40,145.

⁵⁰ İsmâil Hakkı Altuntaş, *Nakşibendi Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak*, s.20,42; Alıcı, *age*, 26; M. Kazım Toprak, *Kitab-ı Gül*, Sivas, 2002, s.126-127.

5- "Makaleler":

Takî efendinin zamanının önde gelen gazete ve mecmualarında, gerek siyasi, gerek ilmi gerekse toplumun o gün içinde bulunduğu sorunlarla ilgili birçok makalesi yayınlamıştır. Meclis arşivinden temin ettiğimiz olumluluk belgesinde kendisinin Sırat-ı Müstekîm ve Sebilü'r-Reşat gazetelerinin yazarlarından birisi olduğu belirtilmektedir.⁵² Kendisinin kaleme aldığı bu makaleler üzerinde şimdiye kadar akademik anlamda bir çalışma yapılmamıştır. Fikir dünyasını ve hâlihazırdaki problemleri tespit ve çözüm yolları önerileri ile dikkate şayan olan makalelerinde, ilmî birikimini ve tecrübelerini rahatlıkla gözlemlenemiz mümkündür. Sırat-ı Müstekîm'de aynı yıl içerisinde yayınlanan⁵³ altı makale kaleme almıştır. Sebilü'r-Reşat'ta üç yıl devam eden⁵⁴ sekiz makale almıştır. Ayrıca Beyânü'l-Hak'ta on iki adet makale almış, bu makalelerinden "İdâd-ı Kuvvet"⁵⁵, "Mücâhitlerimize Yapılan Haksızlığa Reddiye"⁵⁶, "Açık Mektup"⁵⁷, "Rusya'da İslâm'a Baskı Yapmaya Gerek Görenler"⁵⁸ isimli makaleleri daha önce başka dergi ve gazetelerde yayınlanan makalelerinin tekrarı olmuştur.

Yayınlanan bu makalelerini şöyle sıralamamız mümkündür:

- 1- "Rusya'da İslâm'a Baskı Yapmaya Gerek Duyanlar", Sırat-ı Müstekîm, c.VI, Sayı:156, Yıl: 1327, s.412-413.
- 2- "İnkâsati", Sırat-ı Müstekîm, c.VI, Sayı:145, Yıl: 1327, s.236-237.
- 3- "İslâm'da Cihad", Sırat-ı Müstekîm, c.VII, Sayı:172, Yıl: 1327, s.244-246.
- 4- "İdâd-ı Kuvvet", Sırat-ı Müstekîm, c.VII, Sayı:172, Yıl: 1327, s.256-257.
- 5- "Açık Mektup", Sırat-ı Müstekîm, c.VII, Sayı:180, Yıl: 1327, s.379.
- 6- "Mebus Nasıl Olmalı?", Sırat-ı Müstekîm, c.VII, Sayı:180, Yıl: 1327, s.412-415.
- 7- "Artık Uyanmalıyız", Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı: 479, Yıl: 1337, s.115-116.
- 8- "Hitâbe", Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı: 485, Yıl: 1337, s.181-182.

⁵¹ Mithat Doğruyol, *Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi*, s.82; Çınar, *Mustafa Takî ve Kırk Hadis İsimli Eseri*, s.44.

⁵² TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Kısa Olumluluğu ismiyle faydalandığımız arşiv belgesi No:1590.

⁵³ 1909 yılında. Bkz., Fatih Çınar, *Mustafa Takî*, s.91.

⁵⁴ 1919-1920-1921 yıllarında. Bkz. Fatih Çınar, *Mustafa Takî*, s.92.

⁵⁵ Bu makale Sırat-ı Müstekîm dergisinin, c.7, sayı:172, s.256-257, yıl:1327'de yayınlanmıştır.

⁵⁶ Bu makale Sırat-ı Müstekîm dergisinin, c.7, sayı:172, s.244-246, yıl:1327'de "İslâmiyet'te Cihad" başlığı ile yayınlanmıştır.

⁵⁷ Bu makale Sırat-ı Müstekîm dergisinin, c.7, sayı:180, s.370, yıl:1327'de yayınlanmıştır.

⁵⁸ Bu makale Sırat-ı Müstekîm dergisinin, c.6, sayı:156, s.412-413, yıl:1327'de yayınlanmıştır.

- 9- "Hitâbe", Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı: 487, Yıl: 1337, s.203-204.
- 10- "Hitâbe", Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı: 489, Yıl: 1337, s.226-227.
- 11- "Sâbikîn-i İslâm ve Keyfiyeti İntişâr-ı Dîn", Sebilü'r-Reşat, c.20, Sayı: 510, Yıl: 1338, s.183-185.
- 12- "İslâm Fedakârlığı", Sebilü'r-Reşat, c.20, Sayı: 527, Yıl: 1339, s.218-219.
- 13- "Sâbikîn-i İslâm'ın Fedakârlığı", Sebilü'r-Reşat, c.20, Sayı: 517, Yıl: 1338, s.266-267.
- 14- "İlk İslâm Mücahitleri", Sebilü'r-Reşat, c.21, Sayı: 527, Yıl: 1339, s.54-55.⁵⁹
- 15- "Diyânetin Medeniyete Lüzûmu I", Beyânü'l-Hak, c.I, sayı: 26, Yıl: 1327, s.604.
- 16- "Diyânetin Medeniyete Lüzûmu II", Beyânü'l-Hak, c.II, sayı: 27, Yıl: 1327, s.636.
- 17- "Diyânetin Medeniyete Lüzûmu III", Beyânü'l-Hak, c.II, sayı: 28, Yıl: 1327, s.654.
- 18- "Diyânetin Medeniyete Lüzûmu IV", Beyânü'l-Hak, c.II, sayı: 29, Yıl: 1327, s.685.
- 19- "Diyânetin Medeniyete Lüzûmu V", Beyânü'l-Hak, c.II, sayı: 31, Yıl: 1327, s.725.
- 20- "Girit İçin", Beyânü'l-Hak, c.III, sayı: 65, Yıl: 1328, s.129.
- 21- "Bir Mütalaa", Beyânü'l-Hak, c.I, sayı: 25, Yıl: 1327, s.583.
- 22- "Cürüm-Cezâ", Beyânü'l-Hak, c.V, sayı: 124, Yıl: 1329, s.2254.
- 23- "İdâd-ı Kuvvet", Beyânü'l-Hak, c.VI, sayı: 141, Yıl: 1329, s.2526.⁶⁰
- 24- "Mücâhitlerimize Yapılan Haksızlığa Reddiye", Beyânü'l-Hak, c.VI, sayı: 126, Yıl: 1329, s.2284.⁶¹
- 25- "Açık Mektup", Beyânü'l-Hak, c.VI, Yıl: 1329, s.2612.⁶²

⁵⁹ Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı Müstekim ve Sebilü'r-Reşat Mecmuaları Fihristi*, DİBY, Ankara 1991, s.419-420.

⁶⁰ Bu makale Sırât-ı Müstekim, c.VII, Sayı:172, Yıl: 1327, s.256-257'de yayınlanan makalenin tekrarıdır.

⁶¹ Bu makale Sırât-ı Müstekim, c.VII, Sayı:172, Yıl: 1327, s.244-246'da yayınlanan makalenin tekrarıdır.

26- “Rusya’da İslam’a Baskı Yapmaya Gerek Duyanlar”, Beyânü’l-Hak, c.V, Sayı: 126, Yıl: 1329, s.2284.⁶³

Takî efendinin eserlerini sadece burada zikredilenler ile sınırlamamız mümkün değildir. Çünkü gerek meclis kayıtlarında gerekse onun kütüphanesine ve ilmi birikimine bizzat şahit olanların anlattıklarına göre Mustafa Takî, ömrünü ilme ve talebe yetiştirmeye adanmış bir insandır. Resmi kayıtlarda bir çok eserinin basılı olmadığını öğrenmekteyiz. Dolayısıyla bu eserlerin tarihin karanlık yaprakları içerisinde kaybolup gittiği ve günümüze-maalesef-ulaşamadığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun bir sebebi de Takî efendinin kütüphanesinde bulunan kitapların sağa sola verilmesi ve bu kitapların bir daha geri gelmemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴

Mustafa Takî efendinin hayatını ve eserlerini bu şekilde gözler önüne serdikten sonra çeşitli alanlardaki fikirlerini sunmamız yerinde olacaktır:

C- SİYASİ GÖRÜŞLERİ:

Takî Efendinin hayatının hiçbir döneminde siyasetten uzak kalmadığı bir gerçektir. Milletvekili seçilmeden önce “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne üye, aktif siyasetin içinde bir isim olmuştur.⁶⁵ İttihat ve Terakki cemiyetini “Meşrutiyet” anlayışının hayata geçirilmesi için bir fırsat olarak görmüştür. Meşrutiyeti, bir danışma, meşveret ve istişare olarak değerlendirmiş; memleketin meselelerini ancak bu şekilde çözüme kavuşturma şansımız olduğunu savunmuştur. Bunun için meşrutiyeti zorunlu ve peygamberin emrinin gereği olarak görmektedir.⁶⁶ Ona göre Meşrutiyet olmasa kimseye, Şu niye böyle oluyor?, Bu iş niçin böyle?, diye hesap sorulamaz. Meşrutiyet sayesinde, daha doğrusu meşrutiyetin gereği olarak seçilecek vekiller aracılığı ile yapılan işlerin doğru mu yanlış mı olduğu takip edilebilir. Bunun için vekil seçilecek kimseleri bu hassasiyetleri taşıyan kimselerden seçmek gerekir.⁶⁷ Osmanlı imparatorluğunun birkaç asırdan beri gaflet çerisinde olduğunu⁶⁸, işlerini istişare ve meşveret ile değil zorbalıkla yaptığı, ağaların paşaların başlarına buyruk hareket ettiklerini ve bu yüzden Osmanlı’nın ve bütün dünyadaki müslümanların zor duruma düştüğünü savunur. Kimsenin hesap vermez, başına buyruk hareket edemeyeceğinin altını çizer.⁶⁹ Bu durumdan ancak Müslümanların tek vücut olmaları ile kurtulmalarının mümkün olacağını belirtir.⁷⁰ Çünkü ona göre, vatanın müdafaası, dünyada

⁶² Bu makale Sırât-ı Müstekîm, c.VII, Sayı:180, Yıl: 1327, s.370’de yayınlanan makalenin tekrarıdır.

⁶³ Bu makale Sırât-ı Müstekîm, c.VI, Sayı:156, Yıl: 1327, s.412-413’de yayınlanan makalenin tekrarıdır. Beyânü’l-Hak dergisinde yayınlanan yazıları ile ilgili verilen liste daha önce hiçbir kaynakta zikredilmemiş, kişisel çabalarımızın sonucu ismi geçen dergi baştan sona taranarak oluşturulmuştur.

⁶⁴ TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî’nin Kısa Olumluluğu ismiyle faydalandığımız arşiv belgesi No:1590.

⁶⁵ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.1.

⁶⁶ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.6-7.

⁶⁷ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.7.

⁶⁸ Mustafa Takî, *Artık Uyanmalıyız*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı:479, yıl:1337, s.115.

⁶⁹ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.7-8.

⁷⁰ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.32-33.

insanlara, ahirette peygamberimize ve Allâh'a karşı mahcup olmamamız için yerine getirmemiz gereken en önemli görevimiz olmalıdır.⁷¹

Osmanlı'nın yıkılıp dağılmasını islam dünyasının yok olması olarak gören Takî Efendi, Anadolu'ya sıkıştırılmış olan Osmanlı müslümanlarının sorumluluk ve görevlerinin arttığını ve ellerinde kalan son fırsatı değerlendirmek zorunda olduklarını söyler.⁷²

Müslümanca yaşama suretiyle herkesin ya müslüman olacağını ya da İslâm'a sempati duyacağını söyleyen⁷³ Takî Efendi sözlerine şöyle devam etmektedir: "Her gördüğümüzü ve duyduğumuzu körü körüne taklit etmemizin acı sonuçlarını yaşamaktayız. Ayağımızı yorganımıza göre uzatmalıyız. İşlerimizi Kur'ân'a göre yapalım, hatta öyle yapalım ki bizim halimize başkaları imrensinler. Sanayimizi kurup ürün ithaline bir son verelim. Paramızı israf etmeyip vatan savunmasına harcayalım."⁷⁴

Tam bir vatan sevdalısı olan Takî Efendi, milletvekilliği görevine bu sevdasını hizmete dönüştürebileceğine inandığı için girişmiştir. Meclisin 23 Nisan 1920 tarihinde yapılan açılış töreninde hazır bulunmuş⁷⁵ milletin vekili olarak girdiği ilk mecliste aktif bir milletvekilliği dönemi geçirmiştir. Milletvekilliği süresince yedisi gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde kırk üç konuşma yapmış ve beş kanun önerisi vermiştir.⁷⁶ Bu kanun önerileri ve meclis çalışmaları sırasında kendisine has fikir ve önerileri ile adliye kökenli, kanun kurumlarında çalışmış birisi olduğunu göstermiştir.⁷⁷

Meclis içerisinde etkin faaliyetlerinin yanı sıra Takî Efendinin, meclis dışında vatanın ve milletin birliğini sağlama çabalarını göstermiştir. Bunun örneği olarak, zamanın önde gelen gazete ve dergilerinde kaleme aldığı yazıları⁷⁸ ve Anadolu'daki birliği sağlamak amacıyla Anadolu'nun farklı yerlerinden gelen kimselerden oluşan 153 tane âlimin imzasını taşıyan "Anadolu-Ankara-Fetvası" isimli fetvanın altına imza koyan isimlerden birisi⁷⁹ olmasını gösterebiliriz.⁸⁰

⁷¹ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.116.

⁷² Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı:487, yıl:1337, s.203.

⁷³ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı:489, Yıl:1337, s.226.

⁷⁴ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı:487, yıl:1337, s.203.

⁷⁵ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele*, c.II, s.84.

⁷⁶ Fahri Çoker, *Parlamento*, s.890, Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele*, c.II, s.85.

⁷⁷ Örneğin "İcra Vekilleri Suret-i İntibahına Dair Kanun Tasarısı" üzerinde yapılan görüşmelerde hemen şunu belirtelim ki birçok vekil böyle bir kanunun yasalaşmasından yana degillerdir-kanun tasarısının birinci maddesi üzerinde söz alır ve şunları söyler: "Konu çok büyük öneme haizdir. Onun için iki vekalet kurulmalıdır ve birisi "Sihhat" diğeri "Muavenet-i İctimaiye" işlerine bakmalıdır." Zabıt Ceridesi, Devre:I, C.1, s.167-170; Kanun tasarısı ve üzerindeki görüşmelerle ilgili olarak bkz. Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.42-60.

⁷⁸ Bu makaleleri ile ilgili bilgi eserleri bölümünde geçtiği için burada sadece bununla yetinmek istiyoruz. Geniş bilgi için bkz. Ceyhan, *Fihrist*, s.141-142, 419; Çınar, *Mustafa Takî*, s.91-92.

⁷⁹ 5 Mayıs 1336 *Hâkimiyet-i Milliye*, No:27.

⁸⁰ Önemine binaen "Anadolu Fetvası" olarak bilinen bu fetva hakkında kısada olsa bilgi sunmamız yerinde olacaktır. Ankara müftüsü ve aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet Rifat Efendinin imzasını taşıyan "Ankara Fetvası", 14 Nisan 1920 tarihinde hazırlanmıştır.⁸⁰ 16 Nisan 1920 tarihinde Anadolu'nun bütün müftülüklerine Heyet-i Temsiliye Başkanlığınca tebliğ edilmiş ve onaylamaları istenmiştir. Fetva 19-22-25 Nisan 1920 tarihlerinde

Takî Efendi sadece Anadolu halkının derdi ile değil diğer müslüman halkların dertleri ile de ilgilenmiş, onlarla da birlik olma çabalarını sürdürmüştür. Sözgelimi Rusya'daki Müslümanlar ve içerisinde buldukları durumla, hatta Rusya'daki Ermeni vatandaşlar ile ilgili tespit ve önerilerde bulunmuştur.⁸¹ Haksızlığa uğrayan ve barbarlıkla suçlanan "Senusiler" hakkında şunları söylemektedir:

"İslam, Osmanlı topraklarını, yabancı saldırılarından kurtarmak için müslümanları "Cihat" tabiriyle müdafaaya davet ettiği gibi; Osmanlılık fikri de hem müslümanları ve hem de Osmanlı vatandaşlarını vatan menfaati adına Osmanlı bayrağı altına davet eder. Rumların, Ermenilerin, Bulgarların dini gerekleri de bu meşru müdafaaya katılmaktan, bu ortak davete icabetten kendilerini men etmez, zannediyorum. Çünkü onların da kavimleri-menfaatleri, din ve mezhepleri İtalyanlardan daha fazla Osmanlılar arasında korunmuştur, korunmaktadır. Osmanlı'nın gayri müslim olan diğer milletleri de bunu takdir ederler zannederim. Ancak "Azad-ı İmaret" ve ilginç fikirli bazı kimseler Osmanlı ordusunda Trablusgarp' ta bulunsalardı acaba silahı Senusiler mi, yoksa İtalyanlar mı atacaklardı?..."⁸²

Takî efendi, hayatının büyük bir kısmında siyasetle içiçe bir hayat yaşadığı için siyasette şeffaflığın ve dürüst hareket etmenin önemini, milletin bağımsızlığı ile ilişkilendirir. Şöyle ki, kuru kuruya yapılan taklitlerin ve şeffaf olmayan devlet idarecilerinin o gün milletin içinde bulunduğu duruma sebep olduğunu savunur. Hatta paramızı yabancıya aşırarak yerine kendi sermayemiz ile kendi elbisemizi dikecek hale gelmemizi, hayalperest değil, gerçeklere uygun hareket etmek gerektiği konusu üzerinde durur.⁸³ Bizden önceki idarecilerin adaletli yönetimi sayesinde birçok memleketin kendi

Öğüt, İrade-i Milliye ve Açıksöz gibi milli hareket yanlısı gazetelerde yayınlamıştır. İrade-i Milliye gazetesinin 22 Nisan 1920 tarihli nüshasında başta milletvekili din alimleri olmak üzere 98 ulemanın isimleri verilmiştir. En sonunda 152 kişinin "Bervech-i bâlâ fetvâ-yı şerife, Şer'i Şerife uygundur." Sözleriyle Ankara Fetvası'nın tasvip ve tasdik edildiği "Hakimiyet- Milliye" gazetesinin 5 Mayıs 1920 tarihli nüshasında yayınlanarak bütün yurda duyurulmuştur.⁸⁰ Daha sonra İstanbul'da yayınlanan gazetelere gönderilerek İstanbul'un da milli mücadeleye katılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu fetva ile İstanbul Fetvası'nın halk üzerindeki etkisi giderilmeye çalışılmıştır. Bu fetvanın Anadolu'daki birliği sağlamaya katkısı için bkz., Bayram Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:863, s.97-109; Mustafa Fehmi Gerçekler, *Karacabey'den Ankara'ya*, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s.22; 19 Nisan 1920 Pazartesi, "Öğüt Gazetesi"(Konya); 25 Nisan 1920 Pazar, Numara:44. *Açıksöz Gazetesi*(Kastamonu); 6 Mayıs 1336/1920, *İrade-i Milliye Gazetesi*; Yunus Nadi, *TBMM'nin Açılışı ve İsyânlar*, İstanbul 1955, s.46; Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele*, s.21-50; Ali Sarıkoyuncu, *Anadolu Ulemasının Fetvası*, Diyanet Aylık Dergi, Ankara, Nisan 1993, s.22-25.

⁸¹ Yıllarca müslümanlar içerisinde yaşayan Rusların hiçbir dini ve milli özgürlüklerinden mahrum bırakılmadığını, dinlerinin, kültürlerinin gereklerini yaşayabildiklerini ama şu son zaman dilimi içerisinde zayıflayan müslümanlara akıl almaz işkencelerin yapıldığını, milyonlarca müslümanın orada yaşamasına rağmen yıllarca bir mahkemelerinin olmadığını, dillerinin tahrip edildiğini ve minarelerine haçların asıldığını belirtir. Ve Ermenileri kışkırttıklarını hâlbuki Ermeni vatandaşlarında ancak Osmanlı şemsiyesi altında hak ettikleri özgürlükler ile yaşayabileceklerini savunur Mustafa Takî, *Rusya'da Tazyik-i İslâm'a Lüzum Gösterenler*, Sırat-ı Müstekîm, c:6, Sayı: 156, Yıl: 1327(1909), Sayfa:412-413.

⁸² Mustafa Takî, *İslam'da Cihad*, Sırat-ı Müstekîm, c.7, sayı:172, yıl:1327, s.245.

⁸³ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebülü'r-Reşat, c.19, Sayı:487, Yıl: 1327, s.203.

istekleri ile İslam topraklarına girdiğini savunur ve bizim de öyle hareket etmemiz gerektiğini vurgular.⁸⁴

Hemen hemen toplumun her kesimine mesajlar gönderen Takî Efendi, askeriye de yönelik de telkinlerde bulunmuştur. Onlara ve onların çabalarına bütün dünya insanların ihtiyacı olduğunu; bu yüzden onların harp tekniklerini, teknolojik gelişmeleri çok iyi takip etmeleri gerektiğini belirtir.⁸⁵ Milli müdafaa amirlerine, savaş taktiklerini, ordunun iyi sevk ve idaresi konusunda uyarılarda bulunur. Ayrıca bütün bunların ötesinde “tedbirini al takdiri Allâh’a bırak” sözünün gereği olarak mühimmatın çokluğu ve itibarla değil, ancak Allâh’ın yardımı ile zafere ulaşabileceğini hatırlatır.⁸⁶ Maddî gücün yanı sıra manevî gücünde ihmal edilmemesini önerir ve manevî yardım için evliyanın ruhlarından istimdadda bulunur: “Ey ashap ve evliyanın ruhları! Ey Şehitler! Sizlerin ruhlarınızdan kesin zafer veya şehitlik için istimdat istiyoruz!”⁸⁷ Manevi gücün ve manevî güçle beslenen bir askerin önemini daha bariz bir şekilde şöyle ifade eder: “Dindar kalpten çıkan bir tekbir kırk ikilik toptan daha etkilidir.”⁸⁸

Takî Efendi, milletvekili olarak kaleme aldığı bir yazısında “Bir milletvekili nasıl olmalıdır?” sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Ona göre milletvekili olacak kimsede kanûnî⁸⁹, ilmî⁹⁰, ahlâkî ve amelî⁹¹ vasıfların bulunması gerekmektedir.

⁸⁴ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:485, Yıl: 1327, s.182.

⁸⁵ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:489, Yıl: 1327, s.226.

⁸⁶ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:489, Yıl: 1327, s.227.

⁸⁷ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:485, Yıl: 1327, s.182.

⁸⁸ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı:487, yıl: 1337(1919), s.227.

⁸⁹ Kanun-i Esasi ve İntihap Kanunnamesinin esas alınmasının ve bunların bilinmesinin zorunluluğu üzerinde durur. Kanun-i Esâsî hakkında geniş bilgi için bkz. Resûl Kesenceli, *Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Kasım-Aralık 2000, Yıl:7, Sayı:29, s. 15-16

⁹⁰ Bir milletvekili bilge bir kişiliğe sahip olmalı ve şer'i ilimleri özellikle Usul-ü Fıkıh ilmini iyi çok iyi bilmelidir. Başka devletlerin mülki üstünlüklerine bakarak onların başarıları modellenmeli ama yapılacak kanunlar (Medeni kanun, Adliye ve Hukuk sistemimiz) tamamıyla kendimize ait olmalıdır. Bu da İslam hukukunu çok iyi bilmeye bağlıdır. Milletvekili olacak kimse tarih ilmine vakıf olmalıdır. İslam tarihini, Osmanlı tarihini çok iyi bilmeli, yabancı devletlerin tarihlerini genel anlamda bilmelidir. Tarih iyi bilinip ona göre önlemler alındığında aynı hatalara bir daha düşülmez. Ayrıca coğrafya ilmine vukufiyet sayesinde dost-düşman ülkelerin yapısına göre tavır alınır, siyasî arenada nasıl davranılacağı belirlenmiş olur. Milletvekilleri fen bilimlerini bilmelidirler. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere uygun kanun çıkarmaları ancak bununla mümkün olabilir. Kendi milletin maddî ve manevî zenginliklerine vakıf olma anlamında Coğrafya ilmine milletvekili sahip olmalıdır. Özellikle kendi ülkesinin dağ, ova, ırmak, yer altı ve yerüstü zenginlikleri nelerdir? Bilmeli ki, bu sayede elindeki nimetin kıymetini öğrenmeli ve bu değerlere sahip çıkma uğrunda mücadele etmelidir. Maddî coğrafyanın yanında vekil ile millet arasındaki kaynaşmayı sağlayacak olan kültürel coğrafya da bilinmelidir. Yani halkın örf, adet, gelenek ve göreneklerini iyi bilmelidir ki, ona göre kanunlar çıkararak halkın mutluluğunu sağlayabilsin. Milletvekili memleketin her köşesini gezip milletin ne gibi sorunları olduğunu tespit etmeli ve en iyi çözümleri üretme noktasında çaba ve gayret sarf etmelidir. Milletvekili, dünya üzerinde meydana gelen siyasî olayları çok iyi bilmeli ve tahlil etmelidir. Komşu devletlerin yapılarını, başarılı olmuş milletlerin ekonomilerini vs. çok iyi bilmeli bunları modelleyerek Osmanlı'nın başarısı için kullanılmalıdır. Milletvekillerinin bedenlerinde ve duyu organlarında görevlerini yerine getirmelerine engel bir kusur bulunmamalıdır. Dardını anlatabilecek bir dil gücüne sahip olmalıdır. Mustafa Takî, *Mebus Nasıl Olmalı?*, Sırat-ı Müstekîm, c.7, Sayı:180, Yıl: 1327(M.1909), s.413-414.

Siyasi alandaki düşüncelerini daha çok “Kırk Hadis” isimli eseri içerisinde şekillendiren Takî efendi, bu eserinde gerek idareciler gerekse halk ile ilgili olarak fikirlerini serdetme imkanı bulmuştur.⁹²

Toplumun yapısına uygun idarecilerin iş başına gelmesini, dolayısıyla zulüm ve haksızlıkların ortadan kalkması için başka kimselerle veya başka şeylerle değil, kendi nefsimizle uğraşmamız gerektiğini anlatır.⁹³ Yöneticilere, özellikle de hatalı, suçlu yanlış yolda ilerleyen yöneticilere dalkavukluk, meddahlık yapılmamasının, onlara sadece gerçekleri hatırlatmanın gereği üzerinde durur.⁹⁴ Yöneticilerin danışan ve hayırlı kimselerden oluşmasını mutluluk sebebi; zalim, yaratılışı gereği zayıf kimselerden olmasını üzüntü sebebi olarak kabul eder.⁹⁵ Askerlik ve ziraatın çok önemli olduğunu, bu yollar ile memleketin kalkındırılması gerektiğini⁹⁶, sevgi ve saygı ile gelişmenin önünün açılmasını⁹⁷, din için dünyanın dünya için dinin terk edilmemesini⁹⁸, hemen ölecekmiş gibi ahirete, hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya çalışmamız gerektiğini belirtir.⁹⁹

⁹¹ Milletvekili, Osmanlı devletinin içerisinde bulunan ve bilinen dinlerden birine mensup olmalıdır. Çünkü ancak dinine bağlı olan insanlar vatanın ve milletin temsilciliğini hakkıyla yapabilirler. Osmancılık ve İslamcılık fikrine sahip olmalıdır. Ama bu düşüncesini hiçbir zaman ırkçılık boyutuna taşımamalıdır. Bütün ırkları kucaklayacak bir durumda olmalıdır. Milletvekili, terbiyeli, edepli birisi olmalıdır. Bunun yanı sıra kumar, fuhuş, yalancılık vs. işlerden kesinlikle uzak durmalı ki, milletin dertleri ile ilgilenebilsin. Kendisinde mal sevgisi ve baş olma hırsı olmamalıdır. Milletvekili vatanını ve milletini büyük bir aşk ve azimle sevmelidir. Geniş bilgi için bkz., Mustafa Takî, *Mebus Nasıl Olmalı?*, Sırat-ı Müstekim, c.7, Sayı:180, Yıl: 1327(M.1909), s.412-415; Resul Kesenceli, *Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi’de Mebus Olmanın Nitelikleri*, s.14-17.

⁹² Bakınız daha ilk Hadis-i Şerifte ve şerhinde neler söylüyor, “Benden sonra bir takım padişahlar ve halifeler olur ki söylerler sözleri hiç reddolunmaz. Onlar cehennem ateşinde maymunların yuvarlandıkları gibi yuvarlanırlar.” Anlaşıyor mu? Demek ki isterse padişah olsun her sözü her işi kabul edilmek lazım gelmez. Haksız, adaletsiz olanları kabul edilemeye biliyoruz. Evet İslamiyet nurunun ilk parladığı zamanlardaki halifeler ve hatta Hz. Peygamber efendimiz bile ümmet ile istişare ederler, bazı defa ümmetinden birisinin arz ve ifadesi üzerine görüş bildirir, kendi görüşlerinden bile dönerlerdi. Bu hadis-i şerifte buyurulduğu üzere sonraları nuru nübüvvetten uzaklaştıkça ümmetin tabiat ve ahlaklarına zayıflık, korkaklık; padişahlara ve amirlere de o ölçüde zulme cüret gelerek zalimlere karşı kimse konuşamaz oldu. Söylenmedikçe zulümler arttıkça arttı. İşte bunun içindir ki; meşrutiyet sistemi gerekli ve hem de Peygamberin emrine uygun olarak konulmuştur. Meşrutiyet olmasa yine hiç birimiz cesaret edemeyiz; bir padişaha, bir paşaya, bir memura “Şu iş niçin şöyle oluyor?” diyemeyiz. Ama Meşrutiyet sistemi üzere milletten her ferdimiz önce milletvekilini seçmek üzere ikinci seçimle seçiyoruz. Bu ikinci seçimleri iyi adamlardan iyiliği iyi milletvekili olacak kimseyi tanıyan kimselerden seçersek, onlarda milletvekillerini milletvekilliğine gerekli bilgisi ve bildiği ile amel edecek, vicdani, doğruluğu bulunan kişileri seçerler. O milletvekilleri de padişahın tayin ettiği en büyük paşalara; “Kötü işi niçin yaptınız? Şu iyi işi niçin yapmadınız?” derler, sorarlar. Beğenmezler ise o paşaları padişahımız değiştirirler. İşte böyle büyük küçük hep memurlar zaptiyelerimize varıncaya dek iyileşir, hep işlerimiz yoluna girer. Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.6.

⁹³ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.9.

⁹⁴ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.10.

⁹⁵ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.11.

⁹⁶ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.49.

⁹⁷ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.41.

⁹⁸ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.66.

⁹⁹ Mustafa Takî, *Kırk Hadis*, s.70.

D- İlmî Görüşleri:

Mustafa Takî Efendi, medrese mezunu, sûfî kimlikte, muazzam bir kütüphaneye sahip, zamanının önde gelen gazete ve dergilerinde yazılar kaleme alan, basılmış ve basılmamış bir çok esere imza atan bir kişiliktir.¹⁰⁰ Takî efendi, medresede “ilm-i kelâm” ve “ferâiz” alanında ihtisas yapmıştır.¹⁰¹ Uzun yıllar adliye teşkilatında ve daha sonra ilk mecliste hayatını devam ettiren Mustafa Takî, ilmi anlamda kendisini çok iyi yetiştirmiştir. İlimin ve âlimlerin kıymetini dile getirmeye çalıştığı makalelerinde, âlimlerin İbn-i Mesud, İmam Azam ve Hasan Basrî gibi büyük şahsiyetlerin vekilleri olduğunu¹⁰², onların vereceği bilgiler ışığında insanların dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşabileceğini, dolayısıyla çok büyük bir sorumluluk altında olduklarını hatırlatır.¹⁰³

İlimin kıymetini bilme olarak değerlendirebileceğimiz âlimlere saygıda kusur etmemiştir. Âlimleri peygamberin ve sahabenin esas varisleri olarak görür. Onların yönlendirmeleri ile toplumların şekillendiğini, onun için âlimlerin toplum içerisinde çok önemli bir yeri işgal ettiklerini belirtir.¹⁰⁴ Âlimlerin önünde doğruyu söylemeye engel olarak dünya sevgisini, ardi arkası kesilmez istek ve arzuları, gösterir. İçinde yaşadığı dönemde âlimlerin ilmin kıymetini bilmediğini, bunun göstergesinin ise bu ilmi başkalarına aktarmamalarının olduğunu söyler.¹⁰⁵

Mustafa Takî, “Cehalet ve cahillik aydınlığı karanlık, karanlığı aydınlık olarak insanlara gösterir”¹⁰⁶ diyerek, cahillerin ve cehaletin tehlikesine dikkatleri çekmektedir.

Takî Efendi ilmin maddî ve manevî kurtuluş için mutlaka insana gerekli bir araç olduğunu, ilim ve amel sayesinde rahmete kavuşmanın mümkün olabileceğini söyler.¹⁰⁷

Maddî ve manevî kurtuluş yolu olarak da Allâh'ın emir ve yasaklarını ihtiva eden Kur'ân-ı Kerim'i ve onun hayata aktarılması olarak değerlendirdiği İslâm'ı görür.¹⁰⁸

¹⁰⁰ TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Kısa Olumluluğu ismiyle faydalandığımız arşiv belgesi No:1590.

¹⁰¹ A.y.

¹⁰² Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:487, Yıl:1337, s.204.

¹⁰³ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:487, Yıl:1337, s.204.

¹⁰⁴ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:487, Yıl:1337, s.203.

¹⁰⁵ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:487, Yıl:1337, s.204.

¹⁰⁶ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, Sayı:487, Yıl:1337, s.181.

¹⁰⁷ Mustafa Takî, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, 17. cüz, İsrâ ve Miraç, s.1.

¹⁰⁸ Mustafa Takî efendi, Kur'ân-ı Kerim ve islamiyet hakkında şunları söyler: “Kur'ân; düzen, mükemmellik, ebedi mutluluk için inmiştir. Bütün dünyaya huzur ve mutluluk getirecek kitaptır. İslam, insanları cehaletten nura ve aydınlığa çıkarmıştır.” Mustafa Takî, *“Hitâbe”*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı: 479, yıl:1337(1919), s.181. Kur'ân-ı Kerim, ebedi mutluluk kanunudur. Geri kalmış olmamızın sebebi, Kur'ân'dan uzaklaşıp batının lüzumsuz anlayışlarına sarılmaktır. Yabancıları memnun etmek için ne kadar uğraşsak bizden yine memnun olmazlar. Kendilerinin yaptığı işkence ve zulümleri bize mâl ederler. Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı: 479, yıl:1337(1919), s.226.

Kurtulmanın yolu Kur'ân'a uymaktan, Avrupa'nın adetlerini ve şahsi çekişmeleri terk etmekten geçer.” Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı: 479, yıl:1337(1919), s.227.

Ona göre İslam nice çileler ve zorluklar ile bugünlere gelmiştir. Bu konuda özellikle sahabenin fedakârlığını hatırlatır ve içerisinde bulunan zorluklara inananların aynı fedakârlık ve kararlılıkla göğüs germelerinin gerektiğini, örneklendirerek anlatır.¹⁰⁹

İslamî kavramları doğru kullanmanın ve anlamının önemi üzerinde duran Takî Efendi, bu kavramları kargaşa ortamına getirerek islamiyeti karalamaya çalışanlara da sert cevaplar verir.¹¹⁰

Takî efendi, hukukçuluğunu ön plana çıkardığı, “Dinin Medeniyete Lüzumu” başlığı ile seri halinde “Beyânü'l-Hak” dergisinin çeşitli sayılarında yayınlanan makalelerinde; görev, suç, iç görev-dış görev, ahlak, hukuk, tecrübe, istişare, teknoloji, vicdan ve kanuni cezalar gibi kavramlar üzerinde durur.¹¹¹ Takî efendi, mükemmel bir kanunun oluşturulması için şu beş şartın olması gerektiğini söyler: “Tecrübe, istişare, ilim ehli, teknoloji, din adamları.”¹¹²

Ahlakı, nefis ve ruh terbiyesi ile ilişkilendiren Mustafa Takî, bu durumu şu şekilde açıklar: “Şahısların, milletlerin ve devletlerin mutluluk ve fazilete ulaşması ahlak ile mümkündür. Ahlakın güzelleşmesinin ise iki yolu vardır: Nefis ve ruhun terbiye ve tezkiyesi, ahlaki suçun ortaya çıkmasından dolayı ceza vermek.”¹¹³

¹⁰⁹ Örneğin, Mustafa Takî, *İslam Fedakârlığı*, Sebilü'r-Reşat, c.20, sayı: 527, yıl:1339(1921), s.218-219; Mustafa Takî, *İlk Müslümanların Fedakârlığı*, Sebilü'r-Reşat, c.20, sayı: 517, yıl:1338(1920), s.266-267.

¹¹⁰ Örneğin “Cihat” tabirini bahane ederek İslâm'a saldırmak isteyenlere şöyle cevap verir: “Cihat, dinin vatanın, milletin korunması için dinin emrettiği mücadeledir. Başkalarının canilik diye islâma mâl ettikleri “cihat” kavramı zulüm ve işkence temsilcisi olan İtalyanlara yakıştırılmaldır.” Mustafa Takî, *İslâm'da Cihad*, Sırat-ı Müstekîm, c.7, sayı:172, yıl:1337, s.246.

¹¹¹ Sayılan kavramların içini şu satırlarla doldurur: “Herkesin kendisinden başkasının hakkına tecavüz etmemesi “görev”dir. Ve bu göreve ters yapılan her hareket “suç”tur.” Bu görev ve suçlar başkasını ilgilendirmeyip kendi şahsında kalırsa buna “kişisel görevler”, ve “kişisel suçlar” denir. Kişisel görevler şunlardır: Sağlığı koruma, ilaç kullanarak bedeni koruma, ilim ve ibadetle ruhu geliştirme. Başkalarının hakkına tecavüz boyutuna varmayıp da dışarıda bir onaylama kuvveti veya bir engel koymak şeklinde hareket edilirse buna “iç görev” denir. Mustafa Takî, *Diyânetin Medeniyete Lüzümü I*, Beyânü'l-Hak, c.1, sayı:26, Yıl:1327(1909), s.604.

¹¹² Bu beş şartı sırası ile açıklar ve şu noktaların altını çizer: “Tecrübe, istatistik ile doğrudan alakalıdır. Ve tecrübe göstermiştir ki, sosyalistlerin dediği gibi milli servetin eşit dağıtılması gibi bir şey toplumun asla kabullenemeyeceği bir konudur. *İstişare*, danışma ve söyleşme anlamlarına gelir. Ve mükemmel kanunun tesisi için çok önemlidir.”¹¹² Bütün bu sayılan maddeler içerisinde, makalenin isminden de anlaşılacağı üzere, dinin ve din adamlarının etkisinin üzerinde ısrarla durur ve bu konuda şöyle bir tespit yapar: “Din, diğer dört sebebe tercih edilmelidir ki bunun iki sebebi vardır: Din hürriyeti sağlar ve tam eşitliği getirir. Bilim ve teknoloji sadece bilenlerin dediğine bilmeyenlerin uyması ile mümkün olduğu için eşitliğe aykırıdır. İstişare ilkesi de herkesin bu konulardan anlaması mümkün olmadığı içi yine eşitlik ilkesine aykırıdır. Din ise ilahi güç tarafından konulduğu için köle ile padişahı eşit görür ki bu eşitlik ilkesinin ta kendisidir. Bir de eğer kanun için dine başvurulursa, ilim, teknoloji ve istişareye de başvurulmuş olacaktır. Çünkü “içihat” yani “hüküm çıkarma” için zaman, mekân, ilim ve teknolojik gelişmelerin bilinmesi şarttır.” Mustafa Takî, *Diyânetin Medeniyete Lüzümü II*, Beyânü'l-Hak, c.2, sayı:27, Yıl:1327, s.636.

¹¹³ Mustafa Takî, *Diyânetin Medeniyete Lüzümü III*, Beyânü'l-Hak c.2, sayı:28, Yıl:1327, s.654. Nefis ve ruhun şu vesileler ile temizleneceğini belirtir: “ Birinci olarak, ahlaken iyinin ve kötünün ne olduğunun bilinmesi gereklidir. İkinci olarak nefis ve ruh, ibadet ve taatlerle temizlenebilir. Üçüncü vesilede “Allâh'tan utanma” duygusunu gündeme getirir. Dördüncü vesile olarak güzel ahlaklı ve faziletli kimseleri çok ziyaret etmeyi önerir. Beşinci vesilede ilim ve teknoloji ile çok

Edebî bir kimliğe de sahip olan Mustafa Takî Efendi edebiyatı sanat yapmak için değil, görüş ve düşüncelerini ifade etmede bir araç olarak görür.¹¹⁴

uğraşmanın gereği üzerinde durur. Altıncı vesileyi vicdanla hesaplaşmak olarak tespit eder. Yedinci vesile namusun korunmasıdır. Sekizinci vesile yaşanan olaylardan ibret ve ders çıkarmaktır. Dokuzuncu vesile kanuni cezalardan korkmak duygusu olmalıdır. Onuncu vesile ise yapılan işin ahiretteki cezasını düşünmektir.” Bunları söyler ve ekler: “Bu on vesile insanı suç işlemekten alıkoyar. On birinci vesile olarak da polis kontrolünü sıralar. Suç işledikten sonra tekrar suç işlemeye engel olacak şeyleri de şu şekilde sıralar: “Vicdani pişmanlık, utanma duygusu ve namus, ahiret azabı ve kanuni cezalar.” Son yazılan kanuni cezaların ise çok uzun ve şiddetli olmaması gerektiğinin ve herkesin gözü önünde uygulanmasının şart olduğunun üzerinde ısrarla durur. Mustafa Takî, *Diyânetin Medeniyete Lüzumu IV* Beyânü'l-Hak, c.2, sayı:29, Yıl:1327, s.685.

¹¹⁴ Onun şu şiiri edebî zevkini yansıması bakımından önemlidir:

Hicranda kodun bizi eyâ mürşid-i ebcel
Nakişları kim eyleyecek kâmil-ü ekmele

Sen vârisi yektây-ı Muhammeddin efendim
Bildir o kemâli kime devir ettin efendim

Destinle yapıştık idi biz habl-i metîne
Çektin elini nâkis olan düştü zemîne

Eyvâh geçirdik o demi fırsatları eyvâh
Allah'a ulaştırıcı sohbetleri eyvâh

Feyz-i nazarın müritleri eyledi ihyâ
Bu seng-i dil adamlığını bulmadı hâlâ

Sen bizleri cezb eyler idin arş-ı berîne
Biz kendimizi indiririz zır ü zemîne

Hayfâki o zerâfet o nezâfet o kemâl
Cem olmuş idi sende dahi cümle kemâl

En müzec-i ahlâk-ı Muhammed(s.a.v) idi zâtın
Mirât-i Hüdâ'sın şemâilin ve sıfatın

Dîdârına vechin idi bir nüsha-i suğra
Âlem sana hayrân idi ey nüsha-i kübrâ

İlimin amelin “sırrı celî” idi irfânın
Hem zâhiridir hem bâtınıdır Kur'ân'ın

Hıfzında idi müddeti meksinci İstanbul
Şimdi ise de masumiyeti bakdan mesul

Âyîn-i şerîfin idi hep ayn-ı şeriat
Cem olmuş idi sende tarikat-u hakikat

Sâliklere telkinin eyâ mürşid-i azâm
Bir nazarı mânâda açar idi nice âlem

Hem enfûsî âfâk-ı semâvât-u feyâzı
Geçmen ile tevhid kıları zâ-tı Hüdâ'yı

Güçlü bir lisâna ve edebî vukufiyete sahip olan Mustafa Takî Efendi, şiiirlerin yanı sıra ilahi de yazmıştır.¹¹⁵

Vahdet-i ehadiyettir diyarları bir bir
Hep seyr-üi güzâr ettirilir sâlike bir bir

Ey halkı güzel, hulku güzel cebbe-yi enver
Gittinse, bize rehbe-ri irşadını göster

Biz feyz alırız hazret-i ruhâniyetinden
Fark eylemeyiz ruhunu cismâniyetinden

Sen sabirde biz kabirde ümid ederiz hem
Ruhun bizi ikmâl eder mürşid-i ekrem

Ey tâlib-i hak râbîta ve fatihâ eyle
Ol aziz rûha hemen ruhunu takrip eyle

Yok yok bizi tenvîr edecek ferd-i Hüdâ yok
Âlemde velev ehl-i vera vü ehl-i dil yok
Miskin Takî seyr-ü sülûkünde devam et
Ol rûha hemen fâtiha ibdâ ü selâm et.

Mithat Doğruyol, *Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi*, s.82;
İbrahîm Argut, *İsra ve Miraç*, s.68.

¹¹⁵İşte bir ilâhisi:
İsmi ni yâd edelim
Allah diyelim ya hû
Başka sözü nidelim
Allah diyelim ya hû

Bize dâim Hak gerek
Salât-ü selâm gerek
Temizlensin hem yürek
Allah diyelim ya hû

Söylediğin söze bak
İçerine ateş yak
Dilin desin dâim Hak
Allah diyelim ya hû

Aşk ile gel âşık ol
Ummân gibi taşıp dol
Allah diyen olur kul
Allah diyelim ya hû

Duymadın mı ey gülüm
Dünyayı almış ölüm
Amel yoktur boş elim
Allah diyelim ya hû

Nice korku gelecek
Herkes hayran kalacak
Allah diyen gülecek
Allah diyelim ya hû

Şu fâniye aldanma
Bunda kalırım sanma

Takî'nin, "Târîh-i Nûr-i Muhammedî" isimli eserinin birinci cüzünün başında ifade ettiğini belirttiği eserler, bize ne tür eserlere sahip olduğunu ve ne tür eserleri kütüphanesinde barındırdığı noktasında ip ucu verici niteliktedir.¹¹⁶

E- Tasavvufî Görüşleri:

Mustafa Takî Efendi, ilmî birikimi ve siyasî mücadelesinin yanısıra tasavvufî düşüncesi ve mücadeleleri ile de karşımıza çıkmaktadır. Onun Kur'ân ve hadisleri ilgilendiren tasavvufî yorumları manevi zevklerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Manevi eğitimini Tokatlı Mustafa Hakî(ö.1917)'de tamamlayan Takî Efendi¹¹⁷, tarikatı hiçbir zaman köşesine çekilip oturmak olarak anlamamıştır.

Yarın ateşe yanma
Allah diyelim ya hû

Çokları alır satar
Türlü günaha batar
Bize de Allah yeter
Allah diyelim ya hû

Takî der ki görelim
Nefsimizi kiralım
Zikr-i meclis kuralım
Allah diyelim ya hû.

Mithat Doğruyol, *Mümtaz Şahsiyetlerden*, s.83; İbrahim Argut,

İsra ve Miraç, s.68.

¹¹⁶ Bu eserin kaynaklarını kendisi şöyle sıralamıştır:

"Kur'ân-ı Kerim, Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Şemâil-i Şerîfe, Şifâ-i Şerîf, Meşârikü'l-Envar, el-Câmiu's-Sağîr, Râmuz el-Ehâdîs, Tefsîr-i Kebîr (Fahri Râzî), Tefsîr-i Muhyiddin İbn-i Ârâbî, Sahîh-i Buhârî (Şerhi Aynî), Şifâ Şerhi (Ali Kârî'nin), Şemâil-i Şerîfe Şerhi (Ali Kârî'nin), Mir'atü'l-İber, Mir'atü'l-Harameyn, Ahd-i Cedîd (Matta, Markos, Luka, Yuhanna), İnsânü'l-Uyûne'l-Mâruf bi's-Sîretü'l-Halebiyye, es-Sîretü'n-Nebeviyye, el-Mevlîdü'n-Nebeviyye (İmam Berzenci), İsrâ ve Miraç (İmam Berzenci), el-Müvâhibü'd-Dünya, Delâilü'n-Nübüvveh, el-Muhammediye, İzhârü'l-Hak, Beşâir, er-Risâletü'l-Hamîdiyye" Mustafa Takî, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî*, Birinci Cildin Birinci Cüzü, Sivas Matbaası, Sivas, 1339-1341, s.9.

¹¹⁷ Mustafa Takî'nin silsilesi şöyledir:

Silsile-i Şerîf-i Hâcegân:

Hakikat bahrinin dürrin diren mahbûb-ı Yezdânı
İrîşdi "kâbe kavseyni ev edna" bulup kânı

O dürr-i dere idüp Sıddîk oluben mahzen-i esrâr
Zehi sıdkında sâdıktır o yarın garda yârânı

O genci feth idüp Selmân saçıldı revh ile reyhân
Nice canlar olup mestân unuttı Hür u Gilmânı

İrîşdi Kâsım-ı Evvâb bu babda oldı çün bevvâb
İrüp tâ sâhile gark-ab döşedi hân-ı ruhânı

Çü anın hân-ı bezminde bulunup Câfer-i zinde
Acâib oldı ferhunde bilüben sıdk-ı hakkânı

Anın sıdk-ı safâsından nasibin aldı çün Tayyâr
Ziyâsının safâsından nice görürdü Sübhânı

Çün ol bûydan alup şemme geçübün sırr-ı imkânı
Ki hark itdi haylâtı Ebû'l-Hasanü'l Harâkânî

Anın ol himmetin görüp Ebû Ali olup çalak
Uruc itdi ilaya tâ ola mahrem-i Yezdânî

Anın dâmânını tutup ana der-pey revân oldu
Ki vakıf oldu sırrına Şeyh Yûsufü'l-Hemedânî

Gelüp Gavsü'l-Halâyık çün ana dilbend idüp her dem
Bulup bilip görüp Rabbin Abdülhalikü'l-Gucdüvani

Ki Şeyh-i Ârif ü Dâna sülûkında olup bina
İrişdi kasr-ı ikana açılıp bâb-ı irfânı

Senâ kıldı ana Mahmûd ki nezdinde olup mahbûb
Mahabbetde olup maglub bilüp hayretde hayrânı

Ale'l-ülâ makam buldu anın sohbet yeminide
Çünan himmetle ki oldu Ebû Ali Ramîtenî

Didiler kutbu'l-evliyâ Muhammed Baba Semmâsi
Geçüp a'lâdan a'lâya uruc itdi ânın cânı

Urucunun burûcunda tulû' eyledi bir mehtab
Ana Seyyid Külâl dindi gönüller kıldı nûrânî

Muhammed Şah-ı Nakşibend tulû' eyledi çün hurşid
İhâta etdi âfâk-ı anın nûr-ı füyûzâtı

Muhammed-i Alaeddin anın nûr-u füyûzundan
İtirilar saçdı canlara virüben derde dermânı

Anın ol itr-ı buyından çü buldu cezbeyi Yakub
Çıkup cevân idüp çarhı güzer eyledi imkânı

İşidin Hâce-i Ahrâr Hakkın bahş-ı kirâmından
Nice kehf-i enâm oldu saçup in'am u ihsânı

Muhammed Zâhid, cana irişdi çün o ihsâna
İrüp makâm-ı ihsâna şühûd eyledi canânı

Muhammed Derviş derd-nak düşüben derde bi-pâyân
Ki ta bir gün devâ irer deyü eylerdi efgânı

Ki Hacegi Semerkandî bu sohbetde bulup kandî
Ana derdler devâ oldu gözetdi hükm-ü fermânı

Fenâyâ saldı çün özin bekâyı buldu çün bakî
Mekânı lâ-mekân oldu idindi cây-ı nûrânî

Müceddid Ahmed Sâni aceb keşf-i makâmâtta
Bulunur mı ana sâni Buhara ya Horasanî

Anın ferhunde-bezminde Muhammed oldu çün Ma'sum
Pes oldu "urvetu'l vûska" tutuban habl-ı Kur'anî

Vesak idindü Seyfeddin uruc itdi hûruc itdi
Mekân-ı lâ-mekan oldu göründi câay-ı Rabbânî

Nihani gayb-ı mutlakdan olıcak feth-i nûrânî
Olup nûrun alâ Seyyid Muhammedü'l-Bedvânî

Çü geldi Şah Abdullah bu yolda oldı Hablullâh
Fenâfillâh bekâbillâh anın da oldı seyrânı

Ziyâeddin Şeyh Hâlid bu yolda ser-firaz oldı
Geçüp sadr-ı tarikatda teveffuk itdi akrânı

Çü Abdullah gelüp Rûmdan ana canıyla râm oldı
Ziyâlandı gözi gönli n'ider pes Rûma revânı

Cemâl-i şem'ine pervan olan Yahya ki pir-i mâ
Yüceltdi kasr-ı irfânı koyup hân-ı Dağistanî

Pes anda Mustafa Rûmî ana fetholunup ebvab
Saray-ı seyr-i vahdetde görürdi pek ıyan cânı

Tokadî Mustafa Hâkî o minhacdan alup nûrı
Uyandırdı pes enzâr-ı kıluban ehl-i iz'anı

**Sivasi Mustafa Takî o serverden alup feyzi
Olup serdar tarikatda itdi ihya müridânı**

Niksârî Şeyh Hacı Ahmed bu yolda reh-nümâ oldı
Kî zira ol çü Rûmiden alurdu feyz-i rûhânî

N'ola kıtmîr ola ya Rab bu yolda İsmail Hakkı
Anın feyzi ile bula derûn-i dilde canânı.

Fâris-i Silsile-i Şerif:

Nebî Sıddîk u Selman Kasım-est u Cafer u Tayfur
Kî ba'de'z bü'l-Hasen şü'd bü Ali Yusuf eş-Gencur

Zî Abdü'l-Halîk âmed Arif ü Mahmudra behre
Kî zi-şan şü'd diyar-ı Maverac'n- Nehri kuh-ı Tur

Ali Baba Kûlal u Nakşibend Ala'eddin
Pes ez Ya'kub-ı çarhi Hace-i Ahrar şü'd meşhur

Muhammed Zahid u Derviş Muhammed Hâcegi Bâki
Müceddid "urvetu'l vüskâ" ve Seyfeddin Seyyid Nûr

Habibulâh mazhar Şâh-ı Abdullâh ki pir-i mâ
Kî zi-şan reşk-i subh-ı id şü'd mara şeb-i dicûr

Ziya'eddin vahidü'l asr-ı Mevlânâ-yı ma Hâlid
Çü mad kaniten lillâhi ya ze'l-feyzi ya ze'n-nûr

Pes Abdullâh-ı Mekki Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî
Ez işan münceli şü'd feyz-i Subhân der karib u dur

Çü Rûmi Mustafa Rûmi Faruki-i Şirânî
Ez işan u be-tenvir-i diyar-ı Rûm şü'd me'mur

Ve'z şü'd ve'z Halil Paşa Tokadi Mustafa Hâkî
Hüseyn-i seyyid-i emced cihân ez feyz-i u ma'mur

Aksine tasavvuf ve tarikat anlayışını daima aktif bir hayat peşinde koşmak olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸ Onun tarikat anlayışında “Vahdet-i Vücût” telakkisi de önemli bir yer işgal etmiştir.

Vahdet-i ehadiyettir diyarları bir bir
Hep seyr-i güzâr ettirilir sâlike bir bir

Mısraları “ Vahdet-i Vücût” anlayışının bir tesiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Müritlerin bu manevi atmosfer ile makamları bir bir aşağıını belirtmektedir. Ayrıca mürşid-i kâmilin lüzumu üzerinde durduktan sonra¹¹⁹ esas mürşid-i kâmilin sağlıklarında olduğu gibi ruhaniyetlerinden de istifâde edilebileceğinin savunmuştur:

Sen sabirde biz kabirde ümid ederiz hem
Ruhun bizi ikmâl eder mürşid-i ekrem
Biz feyz alırız hazret-i ruhâniyetinden
Fark eylemeyiz ruhunu cismâniyetinden

Tasavvufun başka bir konusunu oluşturan “Rabıta” konusunda dünyasını değiştirmiş bir mürşid-i kâmile râbıta yapılabileceğini şöyle dile getirmiştir:

Ey tâlib-i hak râbıta ve fatihâ eyle
Ol aziz rûha hemen ruhunu takrip eyle

Takî Efendi, aşkın tasavvufta önemli bir yer işgâl ettiğini, ancak aşk ile gerçek kulluğun elde edebileceğini savunur:

Aşk ile gel âşık ol
Ummân gibi taşıp dol
Allah diyen olur kul

**Ser'a-pa ber Takî cari nûr-i fuyûzât ez u server
Kî halk u hulk-ı der-vey tamama münceli mestûr**

Hacı Ahmed Niksari çü Rûmi Çorumi terbiyet kerdeş
Kî mustahlef müeyyed şüd sahih yed zi-sened menşur

Ez işan izn-i âm gerdend der Garibu'llah lhrâmî
Çü lutf[u] feyz-i Hakla cihanı eyliyor ma'mur

Garibu'llah Hazretinin kemterin Kitmiriyiz bihamdi'llah
Velakin cürmümüz vafır hatamız cümlece meşhûr
Kazım Toprak, “*Kitab-ı Gül*”, s.72-73; Veli Şen, “*Evradı Bahaiyye*”, Dilek Matbaası,

Sivas 1976, s.11.

¹¹⁸ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü'r-Reşat, c.19, sayı:487, yıl: 1337(1919), s.203-204.

¹¹⁹ Mürşid-i kâmilin dinin aslı demek olan Şeriata son derece bağlı olması gerektiğini, bu makamdan sonra tarikat ve hakikat mertebelerinin gerçek bir kılavuz rehberliğinde aşılabilceğini, bu rehberin gerçekten tasarruf sahibi ise bir nazarı ile dahi Allâh'a ulaşmak isteyen kimselere nice makamlar geçirebileceğini şöyle anlatır:

Âyîn-i şerîfin idi hep ayn-ı şerîat
Cem olmuş idi sende tarikat-u hakikat

Sâliklere telkinin eyâ mürşid-i azâm
Bir nazarı mânâda açar idi nice âlem

Allah diyelim ya hû

Dünya hayatının geçici bir hayat olduğunu, sonunda ölüm ile beraber yeni bir hayatın başlayacağını, bu yönüyle dünya hayatına kıymet verilmemesi gerektiğini savunur:

Duymadın mı ey gülüm
Dünyayı almış ölüm
Amel yoktur boş elim
Allah diyelim ya hû

Nice korku gelecek
Herkes hayran kalacak
Allah diyen gülecek
Allah diyelim ya hû

Şu fâniye aldanma
Bunda kalırım sanma
Yarın ateşe yanma
Allah diyelim ya hû

Çokları alır satar
Türlü günaha batar
Bize de Allah yeter
Allah diyelim ya hû

Nefis tezkiyesi, tasavvufî anlayışın temelini teşkil eder. Takî efendi de kazancın nefis mücadelesi ve Allâh'tan gafil olmamak anlamına gelen zikir anlayışı ile kuruluşun reçetesini sunar. Takî der ki görelim

Nefsimizi kiralım
Zikr-i meclis kuralım
Allah diyelim ya hû

Takî Efendinin tasavvufî düşüncesinin temelini "Nûr-i Muhammedî" anlayışı oluşturmaktadır. Takî Efendiye göre peygamberimizin rûhi pâkî, binlerce perdelerde binlerce yıl kalarak olgunluğa erişmiş¹²⁰, bu perdelerden sonra şu diyarlara daldırılmıştır: Şefaât, Nasihat, Şükür, Sabır, Sehavet, Yakîn, Hâl, Kanaat, Muhabbet.¹²¹

Muhabbet diyarında 700 makam vardır ve bu makamlardan bazıları şunlardır: Tevhid, marifet, iman, İslam, havf, recâ şükür, sabır, hudû, inayet, haşyet, heybet, hürriyet, kanaat, tevfiz, irâdet ve muhabbet.¹²²

Bu olaylardan sonra beyaz bir kuş şeklinde dört bin sene rahmet deryasına daldırılmış ve bu dalıştan sonra kendisinden yüz yirmi bin damla

¹²⁰ Mustafa Takî, *Târih 1*, s.12.

¹²¹ Mustafa Takî, *Târih 1*, s.13.

¹²² Mustafa Takî, *Târih 1*, s.14.

dökülmüştür ki bu damlalarda nebi ve peygamberlerin zuhuruna sebep olmuştur.¹²³

Daha sonra mahlûkatı yaratmak istediğinde Allâh-ü Teâlâ peygamberimizin nurunu dört parçaya ayırmış, ilk parçasından “Kalem”, ikincisinden “Levh”, üçüncüsünden “Arş” yaratılmış ve dördüncü parça tekrar dört parçaya ayrılarak ilkinden “Hamele-i Arş”, ikincisinden “Kürsî”, üçüncüsünden “Melekleri” yaratarak dördüncü kısmını yine dörde ayırmış ve ilkinden “Semâvât”, ikincisinden “Yerler”, üçüncüsünden “Cennet ve Cehennem” yarattıktan sonra bu dördüncü parçayı da dörde ayırmış ve ilkinden “Müminlerin gözlerinin nurunu”, ikincisinden “Kalplerin nurunu- Marifetullah-”, üçüncüsünden “Lisanları” yaratmıştır.¹²⁴

Bütün bunlardan sonra Allâh-ü Teâlâ hazretleri: “Ya Muhammed! İzzet ve celalim hakkı için sen olmasa idin yerleri ve gökleri yaratmazdım”¹²⁵ buyurmuştur.¹²⁶

Ve bütün ruhları yarattıktan sonra “Elestü bi-rabbiküm”¹²⁷ hitabında bulunmuş peygamberin ruhu “Belâ” şeklinde cevap vermiştir.¹²⁸

Takî Efendiye göre peygamberin annesi Hz. Âmine altı ay hamile olduğunu anlamamıştır.¹²⁹ Ve peygamberimizin ismi olan “Muhammed” ismi o zamana kadar hiç kimseye konulmamış ve bu isimde bir peygamber geleceğini duyan her kabile çocuklarına bu ismi koymaya başlamıştır.¹³⁰ Peygamber, “fil vakası”ndan elli gün sonra Rebiyülevvel ayının on ikinci gecesi 20 Nisan Pazartesi günü şuhûd alemine teşrif eylemişlerdir.¹³¹ Beyaz bir kuşkanatlarını onun üzerine eğmiş¹³², üç gün meleklerin ziyaret etmesinden sonra insanların ziyaretine müsaade edilmiştir.¹³³ Doğum anında Âmine Hatun Şam’ın saraylarını, üç alemin doğu batı ve Kâbe’nin damına dikildiğini görmüştür. Kâbe’ye dikilen sancağın, Kâbe’nin merkez olacağına işaret olduğunu söyler.¹³⁴

Takî Efendiye göre peygamberin dünyaya gelir gelmez ilk işi kendisinin yaratıcı olan Allâh’a ibadet ve ümmetinin affı için yalvarmak olmuştur.¹³⁵ Bir bulut zuhur etmiş ve peygamberi semalara çıkarmış¹³⁶, gizli bir ses şöyle nida etmiştir: “Peygamberin ziyaretini insanlardan gizleyin.”¹³⁷

¹²³ Mustafa Takî, *Târih 1*, s.15.

¹²⁴ Mustafa Takî, *Târih 1*, s.16-17.

¹²⁵ Aclûnî, İsmâil b.Muhammed *Keşfu’l-Hafâ ve Mezilü’l-İlbas Ammâ İşteharâ Mine’l-Ehâdis alâ Elsineti’n-Nâs*, *Dâru’t-Türâs, Kâhire, Târihsiz*, c.II, s.164 (Hadis No:2123)

¹²⁶ Mustafa Takî, *Târih 1*, s.18.

¹²⁷ Ahkâf 46/34.

¹²⁸ Mustafa Takî, *Târih 1*, s.21.

¹²⁹ Mustafa Takî, *Târih-i Nûr-i Muhammedî*, Birinci Cildin Sekizinci Cüzü, s.3.

¹³⁰ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.4.

¹³¹ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.8.

¹³² Mustafa Takî, *Târih 8*, s.8.

¹³³ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.11.

¹³⁴ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.11.

¹³⁵ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.12-13.

¹³⁶ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.19.

¹³⁷ Mustafa Takî, *Târih 8*, s.20.

Daha sonra peygamberin sırasıyla Âdem'in safveti, Nuh'un rifati, İsmail'in lisanı, Yusuf'un cemâli, Yakup'un beşareti, Davut'un savtı, Eyüp'ün sabrı, Yahya'nın zühdü, İsa'nın keremi ile ilgili makamları gezdiğini ve bunların hepsinin peygambere verilmesinin emredildiğini söyler.¹³⁸ Bu olaydan sonra kendisine "Nübüvvet, nusret ve izzet" anahtarlarının verildiğini belirtir.¹³⁹

Abdurrahman b. Avf'ın annesi "Şifa Hatun" doğum esnasında şahit olduğu şu olayı anlatır: "Peygamber aksırınca: "Elhamdülillâhi Kesîran" dedi. Bunun üzerinde gizli bir ses: "Yerhamüke Rabbüke" dedi ve evin içerisi nur ile doldu.¹⁴⁰

Takî Efendi peygamberin yıkanmış olarak doğduğunu Safiyye'nin ağızından nakleder.¹⁴¹ Üç gün meleklerin ziyaretinin ardından insanların ziyaret etmesine müsaade edildiğini savunur.¹⁴² Peygamberimizin doğumunu Yahudi¹⁴³ ve Mecusilerden¹⁴⁴ bir çoğunun müjdelediğini, çeşitli alametler sayesinde son peygamberin dünyaya teşrif ettiğini anladıklarını söyler.¹⁴⁵ Takî Efendiye göre, peygamberin doğduğu gece Mecusilerin bin yıllık ateşi sönmüş¹⁴⁶, Sasani devletinin sarayının on dört sütunu çökmüş¹⁴⁷, bir takım yıldızların kaydığı müşahede edilmiştir.¹⁴⁸

Takî Efendi peygamberin sabahlara kadar namaz kıldığını¹⁴⁹, bu ibadete sahip olan yerlerin şereflenmesi gibi göklerinde şereflenmesi için "Miraç" hadisesinin vuku bulduğunu belirtir.¹⁵⁰ Çoğu zaman peygamberin Allâh ile beraber olduğunu, yeryüzünde defalarca bu hali yaşadığını peygamberin ağızından nakleder¹⁵¹ ve bedenen bir kere de gökyüzünde gerçekleşmesini Allâh-ü Teâlâ'nın murat ettiğini belirtir.¹⁵² Sonra "vasitasız vahiy" anlayışının gerçekleşmesini miracın sebeplerinden bir diğeri olarak sıralar.¹⁵³ Ona göre miraç uykuda ve yarı uyku yarı uyanık halde defalarca ruhaniyetleriyle gerçekleşmiş ve herbirinde yedi kat gökler, melekût âlemleri seyr ve seyahat ettirilmiş, zaman ve mekândan münezzeh olarak huzur-u ilahiye götürülmüştür.¹⁵⁴

Takî efendi peygamberin yükselişini Ebü'l-Mekârim Alaüddevle Semnâni(ö?/?) isimli müfessirin tefsirinden alıntı yaparak, şöyle nakleder: "Allâh-ü Teâlâ habibini mahalli iradeden mahalli muhabbete, mahalli

¹³⁸ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.21.

¹³⁹ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.22.

¹⁴⁰ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.25.

¹⁴¹ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.26.

¹⁴² Mustafa Takî, *Târih* 8, s.26.

¹⁴³ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.31.

¹⁴⁴ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.32.

¹⁴⁵ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.31-33.

¹⁴⁶ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.37.

¹⁴⁷ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.34.

¹⁴⁸ Mustafa Takî, *Târih* 8, s.37.

¹⁴⁹ Mustafa Takî, *Târih-i Nûr-i Muhammedî*, 17. cüz, *İsra ve Miraç*, Öğüt Matbaası, 1341, s.3.

¹⁵⁰ Mustafa Takî, *Târih* 17 s.4.

¹⁵¹ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.4.

¹⁵² Mustafa Takî, *Târih* 17, s.4.

¹⁵³ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.5.

¹⁵⁴ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.5.

muhabbetten mahalli marifete, mahalli marifetten mahalli tevhide, mahalli tevhitte mahalli terfite, mahalli tefritten mahalli fenaya, mahalli fenadan mahalli bekâya, mahalli bekâdan mahalli ittisafa, mahalli ittisافتan mahalli ittihadada yükseltmiştir.”¹⁵⁵

Peygamberin Allâh-ü Teâlâ'yı görmesini ise şöyle izah eder: “Onun sureti ruh, ruhu kalp, kalbi de sır olup varlığının bütün parçaları ile hakkı gördü. Onun bütün uzuvları bir göz kesilmişti. Hakkı bütün gözleriyle gördü, kelim ve hitabını bütün kulaklarıyla işitti.”¹⁵⁶ Miracın zamanını Recep ayının yirmi yedinci gecesi olarak kabul eder ve ona göre İsrâ ve Miraç hadisesi ruh ve beden ile beraber gerçekleşmiştir.¹⁵⁷ Bu yolculuğa çıkmadan önce Mikâil ve İsrâfil tarafından peygamberin kalbinin zezem ile temizlendiğini belirtir.¹⁵⁸

Yolculuk esnasında dünyanın yaşlı bir kadın suretinde peygamberden durmasını istediğini ama peygamberin durmayıp yola devam ettiğini, eğer dursaydı, bütün ümmetinin her zaman dünyayı ahiretten üstün tutacağını, Cebrâil'in kendisine haber verdiğini söyler.¹⁵⁹ Deccal'ı ve Şeytan'ı asıl şekli ile peygamberin gördüğünü savunur.¹⁶⁰ Daha sonra Musa, İsa ve İbrahim peygamberler ile görüştiklerini, müteakiben Kudüs'e girdiklerini orada cehennemî temaşa ettiklerini, yukarı doğru yükselirken iki nur gördüğünü bunlarında Meryem'in kabri ve Davut'un mihrabından yükselen nur olduğunu Cebrâil'den öğrendiğini belirtir.¹⁶¹ Orada nebi ve resullerin hazır olduğunu ve bunlardan bir kısmının ruh, bir kısmının ceset, bir kısmının da sadece ruhaniyetleri ile orada hazır bulduklarını, peygamberin hepsine burada namaz kıldırıldığını söyler.¹⁶²

Peygamberin miraca çıkarken birinci kat gökte Hz. Âdem ile¹⁶³, ikinci semada Hz. İsa ve Yahya ile¹⁶⁴, üçüncü semada Hz. Yusuf ve Davut¹⁶⁵, dördüncü katta Hz. İdris, Meryem, Musa'nın annesi ve Firavun'un hanımı Âsiye ile¹⁶⁶, beşinci semada İsmail, İshak, Yakup, Harun ve Lut ile¹⁶⁷, altıncı semada bütün peygamberler ile tek tek ve toplu olarak görüştiklerini ifade eder.¹⁶⁸ Yedinci semada Kâbe'nin aslı olan “Beyt-i Mamur”u gördüklerini¹⁶⁹, sekizinci kat semada Kürsî ve Arş'ı müşahede ettiklerini¹⁷⁰, sidretü'l-müntehâya geldiklerinde peygamberin büyük bir kubbe ile karşılaştığını ve

¹⁵⁵ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.6.

¹⁵⁶ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.6.

¹⁵⁷ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.6.

¹⁵⁸ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.7.

¹⁵⁹ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.11.

¹⁶⁰ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.14.

¹⁶¹ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.17.

¹⁶² Mustafa Takî, *Târih* 17, s.18.

¹⁶³ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.21.

¹⁶⁴ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.22.

¹⁶⁵ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.23.

¹⁶⁶ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.24.

¹⁶⁷ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.25.

¹⁶⁸ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.25.

¹⁶⁹ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.27.

¹⁷⁰ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.29.

bu kubbenin kapısını besmele ile açabildiğini belirtir. Bu kubbenin dört büyük direk üzerine durduğunu, besmelenin dörde bölünerek bu parçalar üzerine yazıldığını, bu parçaların birinden su, diğerinden süt, bir diğerinden şarap ve dördüncüsünden de bal aktığını söyler. Besmelenin “mim”inden su, “he” sinden süt; Besmelenin “Rahman”ında bulunan “mim”den şarap, “Rahim”in “mim”inden bal nehrinin aktığını anlatır.¹⁷¹

Takî Efendi bütün bu görüş ve düşüncelerini mümkün olduğu kadar ayet ve hadislere dayandırmaya çalışmıştır. Konular ile alakalı ayetleri tasavvufi bir yaklaşım içerisinde tefsir etmiş, kendi görüşlerini destekleyen hadisleri sıhhat derecelerini önemsemeksizin rahatlıkla kullanmıştır. Bakınız İsrâ ve Miraç hadisesini çok yakından ilgilendiren Necm suresinin 8 ve 9. ayetlerini tefsiri bunun bir örneğidir:

“Kulumuz Muhammed bize o kadar yaklaştı ki bir yayın kâbı kadar, hatta daha da yakın oldu.” “Denâ” aşık-maşuka yakın oldu, “fetedellâ” sevilen aradaki bütün perdeleri kaldırdı, “fekâne kâbe kavseyni” aşık maşuka nitelik-nicelik, mekan-mesafe kaydı bulunmaksızın bir yayın iki eğri kavisleri gibi, manevi bir yakınlıkla yakın oldu, “ev ednâ” belki daha da fazla yakın oldu demektir ki, bu konuda söz söylemek câiz değildir.

“Denâ” nefse, “fetedellâ” makamı kalbe, “Kâbe kavseyni” makamı ruha, “ev ednâ” makamı sırâ işaretidir. Nefs makamı hizmette, kalp makamı muhabbette olduğu halde ruh makamı yakınlığa, sır makamı müşahedeye kavuştu.

“Denâ” kulluk sıfatına bürünerek, “fetedellâ” tek ve beğenilmiş olarak;

“Denâ” beşer olarak, “fetedellâ” melekleşmiş ve saf olarak;

“Denâ” yeryüzü ve dünya şartlarına bağlı olarak, “fetedellâ” arşa yükselmiş olarak;

“Denâ” kendi gayretiyle çalışıp uğraşarak marifet ve hakikati arayarak, “fetedellâ” ayne’l-yakîn görerek;

“Denâ” kendisi isteyerek, “fetedellâ” Allâh tarafından istenerek;

“Denâ” ihtiyaç içinde çırpınarak hakikate ulaşmak gayesiyle, “fetedellâ” kendisiyle iftihar edilerek;

“Denâ” kurtuluş için yalvarıp yakararak, “fetedellâ” sevgili tarafından kurtuluşa erdirilerek;

“Denâ” sevgiliyi överek, “fetedellâ” sevgili tarafından övülerek;

“Denâ” şükreden, “fetedellâ” şükredilen, manalarını taşımaktadır.

Peygamber nefsini semada, kalbini, sidretü’l-müntehâ’da, ruhunu “Kâbe kavseyni” de bıraktı. Allah ile birlikte “Sırr”ı kaldı. Nefs, kalp nerededir;

¹⁷¹ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.30.

kalp, ruh nerededir; ruh, sır nerededir; sır ise, aşık ve maşuk nerededir, dedi.”¹⁷²

Takî Efendi ehli sünnet fikrine uygun olarak Ebubekir ve Ömer hakkındaki düşüncelerini “İsra ve Miraç” hadisesi çerçevesinde çok farklı bir şekilde değerlendirir. O, birinci kat gökteki meleklerin Ebubekir ve Ömer’i sevenler için istiğfar ettiğini¹⁷³, Mescid-i Aksa’ya tekrar dönüşte gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin resimlerini bir arada gördüklerini, hatta onların içinde peygamberinde resminin olduğunu ve Ebubekir’in sağ tarafında Hz. Ömer’in sol tarafında resimlerinin olduğunu söyler.¹⁷⁴

Peygamberin kokusunun o günden sonra geçtiği sokaklardan hissedilecek kadar etkili olduğunu ve bir daha bu kokunun kendisinden gitmediğini söyler.¹⁷⁵ Ona göre peygamber insanlar arasında özel yaratılmıştır ve ümmetinin her halinden haberdardır.¹⁷⁶ Bu haberdarlığına dayanarak peygambere şöyle seslenir: “Lütuf, inayet, kerem, şefaât, zafer ve başarı duanız; ümmetinize sahip çıkmanıza bağlıdır.”¹⁷⁷

Bütün bu fikirlerinin yanı sıra tasavvufu aktif bir hayat şekli olarak gören Takî Efendi, her şeyin yerinde ve zamanında yapılması gerektiği konusu üzerinde durur ve şu uyarılarını aktırır: “Salihler! Abitler! Zahitler! Ağlayınız! Tekbir ve tezekkür zikirden daha etkilidir. Manevi zevk içerisinde hayatınızı devam ettirmeniz, dinin sönmesine, camilerin kilise olmasına, minarelerde çan çalınmasına razı olur musunuz? Sizden sonra “Allâh” diyecek kimse kalmayacak. Tarikatlar, Ebubekir ve Ali’ye dayanmıyor mu? Onlar dinleri ve dünyaları için çaba ve gayret göstermediler mi? Madden ne yapılması gerekiyorsa yapınız.”¹⁷⁸

SONUÇ

Takî Efendi, sahip olduğu maddî ve manevî birikimleri sayesinde, içerisinde yaşadığı dönemde varlığını hissettirmeyi başarmış bir kimsedir. Gerek siyasî gerekse dinî ve millî fikirleri ile topluma öncülük etmiş, ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulması için kalemini, gönlünü ve siyasî dehasını gerektiği gibi kullanabilmiştir. Kendisi “mutasavvıf” kimliği ile hiçbir zaman köşesine çekilip oturmayı tasvip etmemiş, hatta böyle bir zamanda manevî zevklere dalarak memleketin içerisinde bulunduğu durumu görmezlikten gelmeyi çok yanlış bir davranış olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁹ Çok sıkıntılı bir dönemde hayatını devam ettiren Takî Efendi, milli mücadelede çok etkin bir isim olmuştur. “Ankara Fetvâsı” olarak bilinen fetvanın altına imza koyan 153 âlimden birisi olmuş ve Milli Mücadelede birliği sağlama

¹⁷² Mustafa Takî, *Târih* 17, s.44.

¹⁷³ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.22.

¹⁷⁴ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.59.

¹⁷⁵ Mustafa Takî, *Târih* 17, s.65.

¹⁷⁶ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı:479, yıl:1337(1919), s.181-182.

¹⁷⁷ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı:479, yıl:1337(1919), s.182.

¹⁷⁸ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı:487, yıl: 1337(1919), s.203-204.

¹⁷⁹ Mustafa Takî, *Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı: 487, Yıl: 1337, s.203-204.

noktasında çok önemli bir adımın atılmasına vesile olmuştur. Adliye teşkilatında ve çeşitli okullardaki öğretmenlik hayatı ile birçok kimseye faydalı olmayı başarmıştır. İlk dönem milletvekilliği ile vatan ve millete daha rahat hizmet etmeyi amaçlamış, vekilliğinin ardından öğretmenlik hayatına tekrar dönüş yaparak hayatının sonuna kadar mücadelesine devam etmiştir.

Takî Efendinin bu çabaları makalemizin sınırları ölçüsünde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hatırlatmalıyız ki, Takî Efendi, daha bir çok yönü ile araştırılmaya ihtiyaç duyulan bir mütefekkindir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akyol, Hacı Hasan, *İslam ve Ahlâk*, Yayla Matbaacılık, İstanbul 1981.
- Alıcı, Lütfi, *İhrâmcızâde İsmâil Hakkı Toprak Efendi*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Altuntaş, İsmail Hakkı, *Nakşibendi Şeyhi İsmâil Hakkı Toprak Efendinin Hayatı, Eserleri Ve -Fikirleri*, AÜİF, Ankara 1992, (Yayınlanmamış Lisans Tezi).
- Armut, Recep, *Mustafa Hâkî, Hayatı Ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜİF(Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara 2005.
- Aslan, Yavuz, *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- Canozan Ali Şahin, *İhrâmcızâde'nin Vakfa Hizmetler*" Revak, Sivas 1991.
- Ceyhan, Abdullah, *Sırât-ı Müstekîm ve Sebilü'r-Reşat Mecmuaları Fihristi*, DİBY, Ankara 1991.
- Çınar, Fatih, *Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî-Doğruyol- Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri* Ankara 2004 (Basılmamış Lisans Tezi).
- Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*" Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2005.
- Maneviyat Öncüsü: Şeyh Hacı Hâfız Bedreddin Doğruyol*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2005.
- Mustafa Takî Efendi ve "Kırk Hadis" İsimli Eseri*, Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Eylül-Ekim 2004, Yıl:11, Sayı:52, s44-45.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem(1919-1923"*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Doğruyol, Mithat, *Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi*, Revak Dergisi, Sivas, Aralık 1995, s.82-84.
- Eraydın, Selçuk, *İsmâil Hakkı Toprak ,İhrâmcızâde İsmâil Hakkı Toprak Sempozyum Tebliğleri*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Yıl:3, Sayı:11, Aralık 1996.
- Fatsa, Mehmet, *Tasavvufta Mekki Kolu*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2000,
- Gerçekler, Mustafa Fehmi, *Karacabey'den Ankara'ya*, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

- İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1999.
- Karahan, Abdülkâdir, *İslam-Türk Edebiyatında “Kırk Hadis”, Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, DİBY, Ankara 1991.
- Kesenceli, Resul, *Mustafa Takî Efendinin Bir Eseri, Tarih-i Nûr-i Muhammedî*, Es-Seyyid Osman Hulusi efendi Vakfı, Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Ocak-Şubat 2001 Darende, Yıl:7 Sayı:30, s.16-18
- Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi’de Mebus Olmanın Nitelikleri*, Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Kasım-Aralık 2000, Yıl:7, Sayı:29, s. 14-17.
- Kızıltoprak, Hacı Bekir, *Mektup*, Antalya (Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Arşivi), Darende1999.
- Memiş, Abdurrahman *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu’da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz.
- Nadi, Yunus, *TBMM’nin Açılışı ve İsyandar*, İstanbul 1955.
- Palakoğlu, İsmail, *Gönüller Sultanı:Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Sakallı, Bayram, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları I-II*, DİBY, Ankara 1995.
- İlk Meclisin Din Adamı Milletvekilleri*, Diyanet Dergisi, Yıl:1993, Ankara, Sayı:28. s.25-29.
- Takî, Mustafa, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî, Birinci Cildin Birinci Cüzü* Sivas Matbaası, Sivas, 1339-1341.
- Târîh-i Nûr-i Muhammedî, Birinci Cildin Sekizinci Cüzü*, Öğüt Matbaası, Sivas, 1339.
- Târîh-i Nûr-i Muhammedî, On yedinci Cüzü*, Öğüt Matbaası, Sivas ,1341.
- Târîh-i Nûr-i Muhammedî, On sekizinci Cüzü* Öğüt Matbaası, Sivas, 1339-1341.
- Kırk Hadis*, Miıhat Paşa Sanayi Mektebi Matbaası, Sivas, 1327.
- Artık Uyanmalıyız*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı: 479, Yıl: 337(1919), s.115-116.
- Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı: 485, Yıl: 1337(1919), s.181-182.
- Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı: 487, Yıl: 1337(1919), s.203-204.
- Hitâbe*, Sebilü’r-Reşat, c.19, sayı: 489, Yıl: 1337(1919), s.226-227.
- Sâbikîn-i İslâm ve Keyfiyeti İntişârı Din*, Sebilü’r-Reşat, c.20, sayı: 510, Yıl:1338(1920), s.183-185.

- İslam Fedakarlığı*, Sebilü'r-Reşat, c.20, sayı: 527, Yıl:1339(1921), s.218-219.
- Sâbikîn-i İslâm'ın Fedâkarlığı*, Sebilü'r-Reşat, c.20, sayı: 517, Yıl:1338(1920), s.266-267.
- İlk İslam Mücahitleri*, Sebilü'r-Reşat, c.21, sayı: 527, Yıl:1339(1921), s.54-55.
- Rusya'da Tazyîk-i İslâm'a Lüzum Gösterenler*, Sırât-ı Müstekîm, c.6, Sayı:156, Yıl: 1327,s.412-413.
- İn'ikâsât*, Sırât-ı Müstekîm, c.6, Sayı:145, Yıl: 1327, s.236-237.
- İslâm'da Cihad*, Sırât-ı Müstekîm, c.7, Sayı:172, Yıl: 1327, s.244-246.
- İdâd-ı Kuvvet*, Sırât-ı Müstekîm, c.7, Sayı:172, Yıl: 1327, s.256-257.
- Açık Mektup*, Sırât-ı Müstekîm, c.7, Sayı:180, Yıl: 1327, s.379.
- Mebus Nasıl Olmalı?*, Sırât-ı Müstekîm, c.7, Sayı:180, Yıl: 1327, s.412-415.
- Diyânetin Medeniyete Lüzumu I*, Beyânü'l-Hak, c.1, sayı:26, Yıl: 1327, s.604.
- Diyânetin Medeniyete Lüzumu II*, Beyânü'l-Hak, c.2, sayı:27, Yıl: 1327, s.636.
- Diyânetin Medeniyete Lüzumu III*, Beyânü'l-Hak, c.2, sayı:28, Yıl: 1327, s.654.
- Diyânetin Medeniyete Lüzumu IV*, Beyânü'l-Hak, c.2, sayı:29, Yıl: 1327, s.685.
- Diyânetin Medeniyete Lüzumu V"*, Beyânü'l-Hak, c.2, sayı:31, Yıl: 1327, s.725.
- Bir Mütâlaa*, Beyânü'l-Hak, c.1, sayı:25, Yıl: 1327, s.583.
- Girit İçin*, Beyânü'l-Hak, c.3, sayı:65, Yıl: 1328, s.1299.
- Cürüm-Cezâ*, Beyânü'l-Hak, c.5, sayı:124, Yıl: 1329, s2254.
- Mücâhitlerimize Yapılan Haksızlığa Reddiye*, Beyânü'l-Hak, c.5, sayı:126, Yıl: 1329, s.2284.
- İdâd-ı Kuvvet*, Beyânü'l-Hak, c.6, sayı:141, Yıl: 1329, s.2526.
- Açık Mektup*, Beyânü'l-Hak, c.6, Yıl: 1329(1911), s. 2612.
- Rusya'da Tazyîk-i İslâm'a Lüzûm Gösterenler*, Beyânü'l-Hak, c.5, sayı:126, Yıl: 1329, s2284.
- TBMM I. Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Kısa Olumluluğu* ismiyle faydalandığımız arşiv belgesi No:1590.
- Toprak , M. Kazım, *Kitâb-ı Gül-İhrâmcızâde İsmâil Hakkı Toprak*, Sivas 2002.
- 19 Nisan 1920 Pazartesi, *Öğüt Gazetesi*(Konya)
- 25 Nisan 1920 Pazar, *Açıksöz Gazetesi*(Kastamonu)
- 5 Mayıs 1920, no:27, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*
- 6 Mayıs 1336/1920, *İrâde-i Milliye Gazetesi*